

Diskussion

FRIE BØNDER I TIDLIG EUROPÆISK MIDDELALDER: SELVEJERE, FRIGIVNE ELLER HVAD?¹

AF

ANNE K. G. KRISTENSEN

I sin bog fra 1977, *Untersuchungen zu den Liberi Homines der Karolingerzeit*, der er en omarbejdelse af et disputatsmanuskript fra 1973/74, behandler Johs. Schmitt det vel mest centrale spørgsmål overhovedet i ældre samfunds- og retshistorie, spørgsmålet om datidens frie mænd.² Forfatteren har rigtignok taget sit udgangspunkt i Karolingertiden og kildematerialet fra årene 750–900, men hans ærinde er en diskussion af de teser, der har været fremsat vedrørende den frie bondebefolkning i merovingisk tid og frem. To hovedsynspunkter har behersket historieopfattelsen på dette område i de sidste par hundrede år, først det 19. århundredes »klassiske lære« om *Gemeinfreiheit* og senere vort eget århundredes teori om *Königsfreiheit*.³

Forestillingen om en gammelgermansk frihed som urtilstanden i samfundsliv og statsforfatning har lige fra Humanismen frem til slutningen af det 18. århundrede været den bærende idé hos førende stats- og naturretslærde, og det er denne tankegang, der blev drivkraften bag de reformerte og revolutionære bevægelser i England og Frankrig frem til den franske revolution. Med fremkomsten af den historisk-kritiske forskning fra 2. halvdel af det 18. århundrede fik læren om *Gemeinfreiheit* sit egentlige gennembrud i historieskrivningen, ikke mindst i det 19. århundredes tyske forfatningshistorie, og her fik påberåbelsen af naturret og historisk ret afgørende betydning. Ifølge *Gemeinfreie-læren* var kildernes *liberi* og *ingenui* »kleine, unabhängige, freie Bauern mit Eigengut, die seit germanischer Zeit Volk und Heer bildeten, sich in fränkischer Zeit mit dem König zum 'Staat' formierten und schliesslich unter den Karolingern als genuine Träger politischer Rechte und Pflichten infolge neuer wirtschaftlicher und sozialer Entwicklungen immer mehr an Einfluss verloren und ihre Rolle an den stärker hervortretenden Adel abgeben mussten« (Schmitt, anf. arb., s. 1).

¹ Med tidlig middelalder sigter jeg til perioden fra c. 500 til c. 900.

² Johannes Schmitt, *Untersuchungen zu den Liberi Homines der Karolingerzeit*. Europäische Hochschulschriften, Reihe III, Geschichte und ihre Hilfswissenschaften Band 83. Peter Lang Frankfurt/M., Herbert Lang Bern 1977. 473 s. S.fr. 72.

³ Se her og for den følgende forskningsoversigt, Johs. Schmitt, s. 1–41.

Trods denne principielle og fælles grundopfattelse af fortiden og den frie befolkning var divergenserne mellem repræsentanterne for *Gemeinfreie*-læren store. For Justus Möser, een af pionererne indenfor den historisk-kritiske skole, bestod hovedmassen af det saksiske folk oprindeligt af politisk og retsligt lige og frie selvejerbønder, mens adel og ufrie først skilte sig ud senere. De frie bønder boede på enkeltgårde, der i kraft af husherremagten udgjorde næsten uafhængige »stater«, og den fries gård blev samtidig den grundlæggende organisationsenhed i udviklingen af hele den videre samfunds- og statsopbygning, lige fra sammenslutningen i markfællesskaber og frem til organisationen i en fælles stat. Modsat Möser pointerede K. F. Eichhorn, at der ved siden af fri og ufri eksisterede en oprindelig og »ægte« adel med særlige politiske, sociale og retslige prærogativer, og at staten var udviklet i samspil mellem konge, adel og frie. Med Georg Waitz' *Deutsche Verfassungsgeschichte* fra årene 1844–61 nåedes et højdepunkt i det 19. århundredes forfatningshistorieskrivning. Han erstattede forgængernes »ständestaatlische Verfassungsbild« med et »nationalpolitisch-konstitutionelles Verfassungsideal« (E.-W. Böckenförde).⁴ Urtilstanden i samfundet var ikke karakteriseret ved samfundsgupper, der som følge af selveje og frihed (Möser) eller adelskab (Eichhorn) udøvede et suverænt herredømme og først efterhånden sluttede sig sammen i fællesskaber, men samfundstilstanden havde fra begyndelsen været »genossenschaftlich-demokratisch«: »Es war die Genossenschaft der durch Grundbesitz vollberechtigten Freien, die die Gemeinde bildete, bei der alle politische Gewalt ihren Ausgang und Mittelpunkt hatte.«⁵ Eichhorns oprindelige og »ægte« adel med politiske forrettigheder blev afvist; hvor der optrådte konger hos germanske stammer, var disse valgt af folket og i deres magtudøvelse bundet af folkeforsamlingen. Dette grundsynspunkt blev appliceret på frankisk tid: »Freie Grundeigentümer — als Normalmass galt der Besitz einer Hufe, eines Bauernhofes — bildeten den Kern des fränkischen Volkes und stellten die eigentlichen vollberechtigten Rechtsgenossen dar, die sich in den Gauen und Hundertschaften als kleinsten Organisationseinheiten zum Gericht zusammenfanden und die unter dem König und seinen Beamten, den Grafen, im Heerbann aufgrund einer allgemeinen Wehrpflicht zu Felde zogen« (Schmitt, anf. arb., s. 12). Med tiden blev uligheden mellem disse *Gemeinfreie* voksende. Nogle mistede deres selveje og dermed den personlige frihed; andre indtrådte som tjenestadel i kongens følge, hvor de opnåede embeder og jordbesiddelser og ved tilegnelse af kongelige rettigheder også fik herredømme over frie. En fortsat depression af de frie selvejere blev følgen, og afstanden mellem kongedømme og det frie folk blev stadig større. Med udviklingen af lensvæsenet blev forbindelsen på afgørende måde brudt, og fra slutningen af Karolingertiden var feudalismen trådt i den gamle forfatnings sted og den oprindelige frihed i betydeligt omfang gået tabt.

Debatten om det germanske og det tidligt middelalderlige samfund fortsatte

⁴ Schmitt, anf. arb., s. 11 med henvisning til E.-W. Böckenförde, Die deutsche verfassungsgeschichtliche Forschung im 19. Jahrhundert. Zeitgebundene Fragestellungen und Leitbilder. Schriften zur Verfassungsgeschichte 1, 1961, s. 99 ff.

⁵ Schmitt, anf. arb., s. 11 med henvisning til G. Waitz, Deutsche Verfassungsgeschichte I. 1844, s. 178.

hos Paul v. Roth og R. Sohm, der hævdede eksistensen af en ægte stat allerede fra gammelgermansk tid; hos G. L. von Maurer, i hvis *Markgenossenschaft*-teori enkeltgårdssystemet blev erstattet af tesen om fælles bosættelse af slægter og stammer i de såkaldte markfællesskaber med frihed og lighed for alle dets medlemmer. Og videre frem over Otto v. Gierkes *Genossenschaft-Herrschaft*-dialektik til Heinrich Brunners *Deutsche Rechtsgeschichte* fra 1887—92, der samlede forskningen fra Waitz og efterfølgere til en ny syntese, hvor de fries markfællesskaber såvel som den frankiske forfatnings »*Staatlichkeit*« kom med, og hvor moderne begreber som »stat-samfund« og »offentlig-privat« blev lagt til grund for fremstillingen.

Med det 20. århundrede begyndte de første afgørende modifikationer i den tysk-sprogede forskning af hele denne lærebygning — i Frankrig og England havde N.-D. Fustel de Coulanges og Frederick Seebohm forlængst sagt fra⁶ — med bl. a. W. Wittich, G. Caro og frem for nogen med Alfons Dopsch. Dopsch afviste markfællesskabslæren, påviste eksistensen af kongelige, adelige og kirkelige *Grundherrschaften* allerede fra merovingisk tid og af betydelige afvigelser i størrelsen af de *Gemeinfreie*'s besiddelser. Dopsch argumenterede også mod den traditionelle opfattelse af undertrykkelsen eller depressionen af de frie og pegede på, at der samtidigt foregik forskellige former for frigivelser af ufrie.

Efter Dopsch's modifikationer og opgør med markfællesskabstesens fulgte det afgørende fremstød mod hele den klassiske lære: forestillingen om statens eksistens fra germansk tid og op i middelalder blev erstattet af de nye *Herrschafts*-teser hos bl. a. Otto Brunner (1939) og Walter Schlesinger (1941 og 1953 m.m.) og i stedet for *Gemeinfreiheit*-begrebet trådte hos Schlesinger, men først og sidst i Th. Mayers, H. Dannenbauers og senere i Karl Bosls arbejder et helt nyt: *Königsfreiheit*. Efter Otto Brunners opfattelse lå oprindelsen til alt herredømme i huset: i *Hausherrschaft*, men det havde tillige, føjede Schlesinger til, sin rod i det med *Hausherrschaft* nært forbundne *Gefolgherrschaft*. Fra disse to *Herrschaft*-sfærer udviklede sig fra gammelgermansk tid det adelige »*Herrschaft über Land und Leute*«, et herredømme, der senere udskilte sig i henholdsvis *Adelsherrschaft* og *Königsherrschaft*.⁷ Den middelalderlige stat var da ingen »enhedsstat«, hvilende på et politisk forbund mellem frie selvejerbønder og konge, men en »*Personenverbandsstaat*«, hvor der overfor det kongelige herredømme stod et ligeberettiget adeligt, der i sin inderste kerne var autogent og følgelig ikke var kommet i stand ved delegation eller usurpation af kongelige rettigheder.

»Die fabelhaften Gemeinfreien der Lehrbücher« (Dannenbauer) passede ikke ind i dette billede af middelalderens aristokratiske verden, og i fortsættelse af forskningen over frankisk og longobardisk »statskolonisation« hos K. Rübel (1904), A. Heusler (1905) og F. Schneider (1924 og 1928) blev man mere og mere opmærksom på, at der bestod en sammenhæng mellem nyopdyrkning, kolonisation og frihed, og at »statskolonisation« og bosættelse på *Königsland* allerede i tidlig middelalder — ligesom i Højmiddelalderen (Th. Mayer) — havde

⁶ Se foruden Fustel de Coulanges' mange arbejder, F. Seebohm, *The English Village Community*, 1883.

⁷ Se foruden Schmitt, *anf. arb.*, s. 31 ff., især W. Schlesinger, *Herrschaft und Gefolgschaft in der germanisch-deutschen Verfassungsgeschichte*. *Historische Zeitschrift* 176, 1953.

ført til en særlig form for frihed: *Königsfreiheit*, hvis indehavere i mange tilfælde kunne ses at være rekrutteret blandt oprindeligt ufri, ikke mindst blandt krigsfanger eller undertvungne folk. Den frankiske og longobardiske »statsbosættelse« havde vist sig at være en fortsættelse og videreudvikling af traditionen fra romersk militærkolonisation og havde haft form af et særligt erobrings-, bosættelses- og forvaltningssystem organiseret i *centena*'er og dekanier, og denne organisationsform fandt anvendelse overalt, hvor frankiske konger, merovingiske som karolingiske gennem erobring inddrog nyt land under deres herredømme.

En vigtig forudsætning for teorien om *Königsfreiheit* lå yderligere i en helt ny anskuelse af det tidligt middelalderlige frihedsbegreb hos E. F. Otto (1937) og A. Waas (1938 og 1939): »fri« betød at være »beskyttet«, at være »skånet«, og begrebet forudsatte en herre, der kunne yde denne beskyttelse. »Die Hauptmasse der Freien seien abhängig, einer Herrschaft unterworfenen Freien gewesen, 'in der Munt eines Herren stehende Hintersassen'« (Schmitt, anf. arb., s. 29). Som Otto så Waas »Freiheit dort garantiert und verwirklicht, wo Herrschaft, Adels- und Königsherrschaft, ausgeübt wurde und Schutz gewährte« (sst.), og han måtte formode, at »der Sozialaufbau des fränkischen Reiches herrschaftlich gewesen sein muss«⁸ og betvivlede, at frie bønder, således som det 19. århundrede forestillede sig dem, overhovedet havde eksisteret.

Med *Herrschaft*-læren og den nye forståelse af frihed og af den tidligt middelalderlige »statskolonisation« var forudsætningerne til stede for tesen om *Königsfreiheit*. De *Königsfreie*, hvis frihed var blevet dem skænket af kongen, var »Leute, die auf Königsland sitzen, persönlich frei, doch in der Verfügung über ihr Eigen beschränkt und dem König zu Dienst und Abgaben, dem Königszins, verpflichtet, vor allem aber zu Kriegsdienst und anderen Aufgaben militärischer Art« (Dannenbauer).⁹ Med andre ord, de *Königsfreie* overtog alle de opgaver og forpligtelser, som den »klassiske lære« havde tildelt de *Gemeinfreie*. Men deres besiddelser havde ikke som i *Gemeinfreie*-læren karakter af *allodium* eller »fuldfri« ejendom; den kunne nedarves indenfor familien, men ellers kunne der ikke disponeres over den uden tilladelse fra kongen eller hans repræsentant. I karolingisk tid begyndte de *Königsfreie*'s betydning militært og på anden måde at svækkes, og de blev i stor udstrækning skænket bort af kongen til gejstlige og verdslige *Grundherrschaften*, eller de gav sig ved frivillig *commendatio* ind under disse. Læren om de *Königsfreie* har med en enkelt undtagelse¹⁰ ikke fået konsekvenser for de-

⁸ Schmitt, anf. arb., s. 30 med henvisning til A. Waas, *Herrschaft und Staat im deutschen Frühmittelalter*. Historische Studien 335, 1938, s. 324.

⁹ Schmitt, anf. arb., s. 34 med henvisning til H. Dannenbauer, *Königsfreie und Ministerialen*, i H. Dannenbauer, *Grundlagen der mittelalterlichen Welt*. Skizzen und Studien. 1958, s. 330.

¹⁰ I afhandlingen »Danelaw institutions and Danish society in the Viking Age, *Sochemanni, liberi homines* and *Königsfreie*«. *Mediaeval Scandinavia* 8, 1975, s. 27–85, har jeg argumenteret for, at forholdene i Danelagen i angelsaksisk tid og senere ikke afspejler en specifik dansk eller nordisk samfundsorganisation, men at dette områdes frie bondebefolkning (*sochemanni*) og særegne institutioner hører hjemme i en fælles europæisk tradition og passer ind i det samfundsmønster, som *Königsfreie*-teoretikerne har tegnet. Hvad den danske vikingebesættelse angår, så peger flere træk på, at bosættelsen er foregået efter mili-

batten om det angelsaksiske eller de skandinaviske samfund i og før vikingetiden.

Trods tilslutning fra mange sider — Reinh. Wenskus, Gerhard Baaken, W. Harnisch og mange flere — har teorien om *Königsfreiheit* også mødt kritik og i stadigt stigende grad. Schlesinger betvivlede, at *Königsfreiheit* havde haft det omfang, som især Dannenbauer antog. Fr. Lütge anførte lignende synspunkter, andre har ud fra bl. a. regionale undersøgelser kunnet påvise, at det ikke kun var *Königsfreie*, der var omfattet af hærligt, således som Dannenbauer fremstillede det (E. Hlawitschka, F. Wernli, E. Müller-Mertens, G. Tabacco, H. Krause m. fl.). Stammelovenes og kapitularernes *liberi* var ikke slet og ret *Königsfreie*, men indbefattede et bredt lag af frie mænd, stormænd, vasaller, bønder o.a.: »Die liberi setzten sich zusammen aus Bauern auf Eigengut, aus bäuerlichen Militärkolonisten und grundherrlichen Hintersassen, aus landlosen Armen und aus gehobenen Dienstmannen, aus herrenmässig oder grundherrlich lebenden Amtsleuten, Vasallen, Benefiziaren und Militärkolonisten sowie mittleren Allodisten und divites mit Allod« (Müller-Mertens).¹¹ Endelig har H. K. Schulze taget afstand fra, at bosættelse på *Königsland* overhovedet skulle have ført til en særlig form for frihed.

Det er i denne spegede forskningssituation, at Johs. Schmitt vil sætte ind. I fortsættelse af resultaterne hos bl. a. Müller-Mertens vil forfatteren undersøge, om samtlige *liberi homines* i karolingisk tid skal identificeres med *Königsfreie*, eller om der således, som kritikerne har hævdet, ved siden af disse har eksisteret andre frie? Til afklaring af dette spørgsmål ser forfatteren først på de fries jordbesiddelsesforhold. Efter *Gemeinfreie*-læren besad de frie bønder *allodium*, d.v.s. jord med fuld ejendomsret, mens man i teorien om de *Königsfreie* hævdede, at disse ikke sad inde med *allodium*, men havde en begrænset dispositionsret over deres jord, idet de ved afhændelse udenfor familien eller *centena*-samfundet først måtte indhente tilladelse fra kongen eller hans repræsentant (greven eller *centenarius*). Ud fra en analyse af de karolingiske kapitularer, hersker- og traditionsdiplomer når Schmitt i lighed med Müller-Mertens til det resultat, at *liberi* faktisk og stik modsat *Königsfreie*-teorien har siddet inde med og kunnet disponere over *allodium* (*proprietat*), og at der blandt sådanne *liberi* foruden *Grundherren* også var folk, der ud fra størrelsen af deres besiddelse måtte betegnes som bønder.¹²

Med dette resultat mener Schmitt at have tilbagevist et helt centralt punkt i *Königsfreie*-teorien. En anden ligeså væsentlig side af denne tese, læren om identitet mellem *Königsfreie* og *Königszinser*, d.v.s. folk, der ifølge kilderne svarede en særlig skat til kongen (*census regalis*, *tributum*, *steora*, *ostarstuopha* m. fl.) bliver ligeledes modificeret.¹³ *Königszins* var efter denne opfattelse en afgift, der

tærkolonisations- og centena-princippet, og at danernes »frie bonde« var frigiven. Jf. iøvrigt ndfr. s. 450.

¹¹ Schmitt, anf. arb., s. 39 med henvisning til E. Müller-Mertens, Karl der Grosse, Ludwig der Fromme und die Freien. Wer waren die *liberi homines* der karolingischen Kapitularien (742/43–832)? Ein Beitrag zur Sozialgeschichte und Sozialpolitik des Frankenreiches. Forschungen zur mittelalterlichen Geschichte 10. 1963, s. 88.

¹² Schmitt, anf. arb., s. 41–103.

¹³ Schmitt, anf. arb., s. 110–136.

blev svaret af *Königsfreie* for deres bosættelse på og nydelse af kongens fiskaljord, og den udgjorde rent ud, hævdede Dannenbauer, et »Leitfossil« til i kilderne at opsnuse disse *Königsfreie*.¹⁴ Schmitt vil naturligvis ikke bestride, at denne skat blev svaret af frie, der var bosat på kongens jord. Men skatten har ikke været begrænset til den af *Königsfreie*-teorien fremhævede form for bosættelse på *Königsland*; den synes tillige at være en ydelse, der blev erlagt indenfor det kongelige *Grundherrschaft* i snævrere forstand og også ved »precarie«-udnyttelse af kongens gods. Men Schmitt rejser samtidig — og i fortsættelse af Michael Gockels diskussion af *ostarstuopha* i dennes studier over *Karolingische Königshöfe am Mittelrhein* (1970) — spørgsmålet om kongeskattens mulige karakter af en »offentlig-retlig« afgift, en »statsskat«, der tilfaldt kongen »als Herrscher und nicht als Grundherr« (Gockel)?

Schmitts videre analyser af *liberi* og af de sammenhænge, hvori de figurerer, viser, at de foruden som indehavere af *allodium* kan optræde som henholdsvis vasaller og som frie, der var knyttet til et *Grundherrschaft*, verdsligt som gejstligt. Vasalgruppen af *liberi* var yderst blandet og indbefattede alle lige fra kongens vasaller med det egentlige »rigsaristokrati« over deres undervasaller til kirken. Også her ser Schmitt en betydelig indsnævring af *Königsfreie*-teorien, der stort set opfattede *liberi*, mener han, som *königsfreie* bønder.¹⁵ Ved undersøgelsen af de fries forhold indenfor *Grundherrschaften* må Schmitt konstatere, at teorierne om henholdsvis *Gemeinfreiheit* og *Königsfreiheit* kun giver et ringe bidrag til forståelsen af dette afhængighedsforhold.¹⁶ Han finder to hovedkategorier af *liberi* her: på den ene side *liberi*, der er knyttet til et *Grundherrschaft* gennem et prekarieforhold, på den anden *liberi*, der sidder på jord tilhørende et sådant *Grundherrschaft* og er integreret i dette som fæstebønder. Den sidste kategori kan hverken forklares ved som helhed at bestå af tidligere *Gemeinfreie*, d.v.s. folk, der ved autotradition frivilligt eller tvunget var kommet i et fæsteforhold, eller som tidligere *Königsfreie*, folk på oprindelig *terra regis*, der ved kongelig bortskænkning eller på anden måde havde skiftet herre. Ligesom Dopsch i sin tid betoner Johs. Schmitt, at det ved denne gruppes opståen må tages i betragtning, at forskellige former for frigivelse af tidligere ufri direkte indebar en fremtidig binding til frigiveren gennem dennes værn og gennem økonomisk afhængighed (f. eks. ved frigivelse *in ecclesia*). Det viser sig da også, at den frie mands autotradition næppe har haft den betydning eller det omfang, som *Gemeinfreie*-læren tildelte den.

I bogens sidste afsnit beskæftiger forfatteren sig med spørgsmålet, om de karolingiske kapitularer afspejler en depressionsproces for de frie bønder, således som ikke blot *Gemeinfreie*-læren, men senest den østtyske og marxistiske historiker Müller-Mertens antog.¹⁷ Müller-Mertens hævdede, at kapitularernes foranstaltning til beskyttelse af *pauperes* mod overgreb, *oppressiones*, fra *potentes* var et forsøg på fra kongedømmets side at knytte denne gruppe af *liberi* til sig for der-

¹⁴ Schmitt, anf. arb., s. 112 med henvisning til Dannenbauer, anf. arb. s. 319.

¹⁵ Schmitt, anf. arb., s. 103–110.

¹⁶ Schmitt, anf. arb., s. 136–179.

¹⁷ Schmitt, anf. arb., s. 180–244.

igennem at opbygge en modvægt mod feudaladlens særinteresser og den truende rigsopløsning. I polemik mod dette synspunkt anfører Schmitt, at Karl den Store og Ludvig den Fromme med deres *pauperes*-politik forsøgte at virkeliggøre pligter, som ifølge den kristne tradition påhvilede herskeren. Fra tidlig karolingisk tid blev disse pligter fremført som krav i fyrstespejl, formaningsbreve og konciliebeslutninger og medførte en afgørende ændring i udlægningen af herskeretos og i »statsopfattelsen« som helhed, der fra o. 800 slog igennem i Karl den Stores og efterfølgeres kapitularbestemmelser for *pauperes*. Iøvrigt var undertrykkelse af *pauperes* ikke noget nyt fænomen i Karolingertiden, men kan følges tilbage til merovingisk tid.

Det foreliggende arbejde må betegnes som eet af de vægtigste, der er fremkommet i kritikken af *Königsfreie*-teorien. Tidligere kritik har med undtagelse af især Müller-Mertens og italieneren G. Tabacco været mindre systematisk og har hovedsageligt behandlet enkeltpunkter i teorien. Her må ikke mindst fremhæves Johs. Schmitts fine forskningsoversigter, såvel de indledende om udviklingen af *Gemeinfreie*-læren og tesen om *Königsfreiheit*, som de følgende i forbindelse med senere behandlede emner. Disse resumé'er er meget nyttige for enhver, der beskæftiger sig med denne periode, hvor forskningslitteraturen efterhånden er blevet næsten uoverkommelig og uoverskuelig for den enkelte at følge med i. Forfatteren er ikke blot meget indsigtfuld, men han er i sine analyser tillige en yderst skarpsindig, nøgtern og uhildet kildekritiker. Han giver ingen ny helhedsopfattelse og dermed intet alternativ til *Gemeinfreie*- og *Königsfreie*-tesernes opfattelse af det tidligt middelalderlige samfund og dets forfatning. Det ville naturligvis heller ikke være at vente i et værk som det foreliggende, men manglen hos forfatteren på et personligt helhedssyn bliver på een gang bogens styrke og dens svaghed. Styrke i kritikken, fordi det altid er muligt at øve kritik, særdeles når det sker på grundlag af et tidsmæssigt og rumligt begrænset kildemateriale. Men også svaghed, når forfatteren nødvendigvis må arbejde ud fra trods alt isolerede problemstillinger, der ikke kan behandles i den store sammenhæng, hvori de hører hjemme, og hvor han yderligere ofte må erkende, at det selv på disse udvalgte områder ikke er muligt at få alle aspekter med eller at føre debatten til ende.

I

I det overordentligt centrale spørgsmål om *liberi* og deres jordbesiddelsesforhold konkluderer Schmitt, at dokumentationen af forbindelsen *liberi*—*allodium* udgør et vigtigt argument mod *Königsfreie*-teorien.¹⁸ At kildernes *liberi* og *ingenui* har besiddet *alodis*, *proprietas* eller *hereditas* og frit har kunnet disponere over denne ejendom, d.v.s. kunnet afhænde (give, sælge, bytte) den, er veldokumenteret.¹⁹

¹⁸ Schmitt, anf. arb., s. 81, 89 og 102.

¹⁹ Sst., s. 78–91. Med Schmitts diskussion af de tidligt middelalderlige ejendomsbegreber og deres indhold er alle problemer i den forbindelse imidlertid ikke løst. Begreber som *hereditas* og *res suae* kan tillige betegne *Königszins*-pligtig besiddelse, som ikke kan afhændes uden tilladelse fra kongen (se Karl den Skaldedes *Edictum Pistense* kap. 28 og 30, ndfr. note 112 og note 92). For kongelig bekræftelse ved *proprietas*-overdragelser, se ndfr. note 36 og for en eventuel forbindelse mellem besiddelse af *proprietas* og ydelse af *Königszins*, se

Det er også rigtigt, at der dermed er tilvejebragt en modifikation af *Königsfreie*-teorien, hvor der nok var en tilbøjelighed til især vel hos Karl Bosl at identificere kildernes *liberi* med *Königsfreie*,²⁰ der som indehavere af *terra regis* kun kunne afhænde deres besiddelse med tilladelse fra kongen. Men alligevel rammer denne kendsgerning ikke helt i plet. *Königsfreie*-teorien beskæftiger sig — i sin opposition til læren om den *gemeinfreie* bonde — fortrinsvis med »bondebefolkningen«, mens de *liberi*, Schmitt anfører som eksempler, meget vel kan have tilhørt helt andre kategorier. Hvor kilderne karakteriserer disse *liberi* nærmere, viser de sig at være adelige *Grundherren*, og det er velkendt, Schmitt anfører flere eksempler derpå, at datiden anvender udtrykket *liber* og *nobilis* ækvivalent.²¹ De mange tilfælde, hvor *alodis*, *proprietas* og *hereditas* optræder som antitese til lenet, *beneficium*,²² understreger yderligere, at der næppe er tale om »bondejord«, og vi får en begrundet mistanke om, at begreber som *alodis* og *proprietas* ofte dækker over tidligere len, der ved kongelig gave har fået denne nye kvalitet, eller i det hele taget over overdragelser til kongens *fideles* af jord til *jus proprietarium*.²³ Skal påvisningen af forbindelsen *liberi*—*allodium* for alvor ramme *Königsfreie*-teorien, må indehaverne af denne besiddelsesform kunne påvises at tilhøre et helt andet lag i det karolingiske samfund end det, vi her stifter bekendtskab med.

Johs. Schmitt mener da også at kunne finde frie bønder med *allodium*. Det afgørende sted er *Memoratorium de exercitu in Gallia occidentali praeparando* fra 807, der fastsætter hærydelsen for *liberi* med besiddelser (*proprietas*) fra 5 *mansi*

ndfr. note 97. Med andre ord: ikke alle frie har frit kunnet disponere over deres *hereditas*, *res suae* eller *proprietas*. For datidens og middelalderens divergerende ejendomsbegreber, se H. Ebner, *Das freie Eigen*, 1969, *passim*. Her fremhæves gang på gang: »Jede Standesgruppe hatte ihre eigene Freieigenkategorie« (s. 128); »Keiner der zahlreichen Ausdrücke (latinske termer) für Grundbesitz oder Grundeigen ist auf eine soziale Schichte beschränkt« (s. 226) og »Freieigen hatte im Lebensraum der Unterschichten eine andere Bedeutung als in dem des Adels« (s. 315). For *proprietas*, se især s. 230–35. Blandt Ebners erfaringer med hensyn til *proprietas* bemærker vi følgende:

1. *Proprietas* (*proprium*) var i modsætning til *allodium* for det meste underkastet dispositionsbegrænsninger (s. 233; se også henvisningen hos Schmitt, *anf. arb.*, s. 71 til D. von Gladiß, *Die Schenkungen der deutschen Könige zu privatem Eigen* (800–1137). *Deutsches Archiv* 1, 1937).
2. Besiddelse af *proprietas* var ikke uforenelig med forpligtelse til at svare *Zins*, selv om frihed for en sådan forpligtelse turde have været den herskende (s. 234).
3. *Proprietas* betød såvel »das Recht des Leiheherren am Grund wie das des Beliehenden« (s. 234 f.).

²⁰ Th. Mayer har dog ingenlunde opfattet *liberi* som udelukkende bestående af *Königsfreie*; se f. eks. citater hos Schmitt, *anf. arb.*, s. 366 i note 435. Jf. også Dannenbauer, *anf. arb.*, bl. a. s. 246, 262; Karl Bosl, *Frühformen der Gesellschaft im mittelalterlichen Europa*. 1964, *passim*.

²¹ Schmitt, *anf. arb.*, s. 82–89; se også s. 96–102.

²² *Sst.*, s. 63–77.

²³ Se eksempler på omdannelse af *beneficium* til *proprium* eller *proprietas* hos Schmitt, *anf. arb.*, s. 71 og 89. I en kapitular fra Karl den Skaldedes tid ses *alodes* at kunne stamme enten *de hereditate et de conquisitu et . . . de donatione nostri* (kongens), Schmitt, *anf. arb.*, s. 64. — Fra Lothar I's og Karl den Skaldedes tid stammer en hel række diplomer, hvor kongens *fideles* får overdraget hidtidig lensbesiddelse til *Eigen* (Wolfgang Metz, *Das karolingische Reichgut*. 1960, s. 201). Jf. videre ndfr. og iøvrigt ovfr. note 19.

ned til $\frac{1}{2}$,²⁴ og hvor det efter Schmitts opfattelse fra 3—4 *mansi* og nedefter drejer sig om bondebrug.²⁵ Det er disse *liberi*, der i hans endelige konklusion omtales som »kleine Allodbauern«.²⁶ Jeg vil ikke på forhånd udelukke, at små selvejerbønder faktisk kunne have eksisteret, men jeg mener på den anden side ikke, at problemerne omkring disse forhold er tilstrækkeligt belyst eller udtømmende debatteret med Schmitts diskussion, hverken af de tidligt middelalderlige jordbesiddelsesforhold eller af det pågældende kildested. For det første forekommer det lidt uheldigt at tale om »Allodbauern«, når kilden faktisk anvender udtrykket *proprietas*. Ganske vist har Schmitt i en exkurs over de tidligt middelalderlige ejendomsbegreber kunnet påvise, at ord som *alodis*, *proprietas*, *hereditas* m. fl. har besiddet en fælles kerne i deres betydningsindhold, idet de især anvendes synonymt som modsætningen til *beneficium*.²⁷ Men han understreger samtidig, i polemik mod Müller-Mertens, at der ikke er tale om identitet mellem disse begreber.²⁸

²⁴ *Memoratorium de exercitu in Gallia occidentali praeparando 807*: Memoratorium qualiter ordinavimus propter famis inopiam, ut de ultra Sequane omnes exercitare debeant.

1. In primis quicumque *beneficia* habere videntur, omnes in hostem veniant.

2. Quicumque liber mansos quinque de *proprietas* habere videtur, similiter in hostem veniat;

et qui quattuor mansos habet, similiter faciat;

qui tres habere videtur, similiter agat.

Ubi cumque autem inventi fuerint duo, quorum unusquisque duos mansos habere videtur, unus alium praeparare faciat; et qui melius ex ipsis potuerit, in hostem veniat.

Et ubi inventi fuerint duo, quorum unus habeat duos mansos et alter habeat unum mansum, similiter se sociare faciant et unus alterum praeparet; et qui melius potuerit, in hostem veniat.

Ubi cumque autem tres fuerint inventi, quorum unusquisque mansum unum habeat, duo tercium praeparare faciant; ex quibus qui melius potest, in hostem veniat.

Illi vero qui dimidium mansum habent, quinque sextum praeparare faciant.

Et qui sic pauper inventus fuerit qui nec mancipia nec propriam possessionem terrarum habeat, tamen in praecio valente . . . solidos, quinque sextum praeparent . . .

Et unicuique ex ipsis, qui in hoste pergunt fiant coniectati solidi quinque a superscriptis pauperioribus qui nullam possessionem habere videntur in terra.

Et pro hac consideratione nullus suum seniore[m] dimittat.

3. Omnes itaque fideles nostri capitanei . . .

Monumenta Germaniae historica, Legum Sectio II, Capitularia Regum Francorum I, ed.

A. Boretius, 1883, nr. 48, s. 134 f.

Jf. også *Capitulare missorum de exercitu promovendo 808*, hvor grænsen for fuld ydelse af hærtjeneste ligger ved 4 *mansi*:

Ut omnis liber homo, qui quattuor mansos vestitos de *proprio suo sive de alicuius beneficio* habet, ipse se praeparet et per se in hostem pergat, sive *cum seniore suo* si senior eius perrexerit sive *cum comito suo*.

Qui vero tres mansos de *proprio* habuerit, huic adiungatur qui unum mansum habeat et det illi adiutorium, ut ille pro ambobus possit.

Qui autem duos habet . . .

Sst., nr. 50, s. 136 f.

²⁵ Schmitt, anf. arb., s. 91–96, 99. – Bemærk trykfejlen »vier Morgen« for »vier Mansen« i Müller-Mertens citatet s. 95.

²⁶ Sst., s. 245.

²⁷ Sst., s. 62–77.

²⁸ Sst., s. 77, 78. For modsætningen *allodium-proprietas*, jf. ovfr. note 19, pkt. 1.

Lad det ligge. Mere afgørende er et andet forhold. Schmitt går ud fra, at de små *proprietat*-indehavere i Memoratoriet er selvejerbønder. Rent bortset fra det måske ikke helt uproblematisk i at anse store besiddelser op til 3—4 *mansi* for bondebrug,²⁹ så indeholder Memoratoriet en oplysning, der taler mod denne tolkning. I de to første kapitler fastsætter kilden hærydelsen for henholdsvis folk med *beneficium* og med *proprietat*. Mens alle indehavere af *beneficium* skal drage i felten, er reglerne anderledes for besiddere af *proprietat*, idet kun *liberi* med 5,4 og 3 *mansi* yder fuld hærtjeneste og selv rykker ud. De øvrige med 2 *mansi* og mindre lægges sammen i lægd, der hver især udstyrer een mand og sender ham til hæren. »Et pro hac consideratione«, konkluderer kilden, »nullus suum seniorum dimittat«.³⁰ Har frie selvejerbønder en *senior*, eller rykker de ud direkte under greven, må man uvægerligt spørge? *Senior* er et udtryk, der efter gængs opfattelse hører hjemme i vasal- og lensherreforholdet, og selv om en skarp skelnen mellem vasal- og bondebefolkning utvivlsomt efterhånden vil vise sig at blive mere og mere uaktuel, så er *senior* i hvert fald en faktor, man kunne have ønsket debatteret, før der blev sluttet fra disse *liberi* med *proprietat* til selvejerbønder.

Hvad har Schmitt i tankerne, når han tolker disse *liberi* som »kleine Allodbauern«? Er det ikke restforestillinger om selvejet og selvejerbønder fra *Gemein-freie*-læren, der trods al forsigtighed hos forfatteren, stadig spørger? Tanken om selvejet, allodiet, som en oprindelig, en primær besiddelsesform, ikke en sekundær, en senere erhvervet kvalitet? Uanset om vi hæfter betegnelsen vasal eller bonde på de pågældende *liberi*, så er der god grund til efter alt, hvad Schmitt fremlægger af materiale, at mistænke *proprietat*-kvaliteten for netop ikke at være oprindelig, men tværtimod en senere kvalitet opnået ved kongelig gave. Forud kan udmærket være gået en anden uden eller med begrænset dispositionsret, enten beneficet eller anden form for leje. Således skænker karolingiske herskere deres mænd gods, som disse hidtil har besiddet som len (*beneficium*) *in proprietatem* eller *ad proprium*.³¹ På lignende måde ses der forud for den *jus proprietarium* eller overdragelse *ad proprium, in proprietatem*, som Karl den Skaldede tildelte visse aprisionærer i Sydfrankrig, at ligge en besiddelsesform med begrænset dispositionsret, idet aprisionærerne sammen med jorden generelt kun havde fået arveret for deres efterkommere. Eller som det udtrykkes senere, det var dem tilladt at nedarve *eorum possessiones sive aprisiones* og at afhænde dem (*vendere, concambiare seu donare*), men kun indbyrdes, ikke til fremmede.³²

I foreliggende sammenhæng er eksemplet med de sydfranske aprisionærer særdeles vigtigt, idet der her er tale om efterkommere efter de spanske flygtninge, der siden anden halvdel af det 8. århundrede var blevet bosat af karolingiske herskere på kongens fiskaljord i Septimanie og den Spanske Mark. Disse span-

²⁹ Jf. iøvrigt Franz Staab, *Untersuchungen zur Gesellschaft am Mittelrhein in der Karolingerzeit. Geschichtliche Landeskunde XI*, 1975, s. 57 f., for størrelsesforholdet mellem *mansi ingenuiles* og *lediles* og ndfr. s. 449.

³⁰ Jf. citatet ovfr. i note 24; jf. også *Capitulare missorum de exercitu promovendo* fra 808 sst.

³¹ Jf. ovfr. note 23.

³² Schmitt, anf. arb., s. 90 f. Jf. citat ndfr. note 92.

ske flygtninge eller aprisionærer spiller en central rolle i *Königsfreie*-teorien, der betegner dem som militærkolonister, et synspunkt, der heller ikke betvivles hverken af Johs. Schmitt eller den øvrige forskning.³³ Det afgørende for vor problemstilling er da, at militærkolonistjord, kongens fiskaljord, efter nogle generationer i visse tilfælde ses at være omdannet til *proprietas*. Det kan derfor ikke undre, at der, som allerede Dopsch var opmærksom på, også andetsteds optræder frie mænd med *proprietas* og *proprium* indenfor rigsgods og kongens fiskaljord.³⁴ Når *proprietas* kan have sin oprindelse i fiskaljord, giver det ikke rigtig nogen mening på grundlag af de karolingiske kapitularers *liberi* med *proprietas* fra 1/2 til 3—4 *mansi* at tale om »små selvejerbønder«, i hvert fald ikke som modsætning til *Königsfreie*-teorien og dens påstand om en sammenhæng mellem fribondestatus og kongens fiskaljord.

Den kendsgerning, at *proprietas* i en række tilfælde ses direkte at være opstået ved kongelig gave og at have sin oprindelse i tidligere len eller fiskaljord, rejser spørgsmålet, om der forud for enhver *proprietas*-kvalitet altid har ligget sådanne forhold? Kongen skænker også jord til *allodium*,³⁵ og vi må med andre ord spørge: er al jord oprindelig og principielt blevet betragtet som kongens, »hærens jord«, en *ager publicus*, der er blevet delt ud til len og anden form for leje, f. eks. som »arvefæste«, som i tilfældet med de spanske aprisionærer?³⁶ Besiddelsesformer, der i tidens løb, undertiden samtidig med jordoverdragelsen, ved kongeligt privilegium har kunnet omdannes til *proprietas* og *allodium*? Franz Staab, der senest har beskæftiget sig med spørgsmålet om *terra regis* eller »*Staatsland*«, synes at gå ud fra en sådan tankegang, når han i polemik mod bl. a. *Königsfreie*-lærens »*Staatsland*«-begreb³⁷ anfører: »Es gab neben grundherrschaftlichen und altfreien

³³ Jf. Müller-Mertens, anf. arb., s. 61—65.

³⁴ Jf. Schmitt, anf. arb., s. 84—86.

³⁵ Jf. ovfr. note 23. — Hos Marculf er den primære betydning af ordet *alodis* ikke *hereditium*, men »*alodis désigne une propriété à opposé de beneficium qui signifie 'fief'*« (Alf. Uddholm, *Formulae Marculfi*. 1953, s. 199).

³⁶ *Ager publicus*-tanken støttes yderligere af, at omtale af kongens tilladelse til eller stadfæstelse af jordoverdragelser og byttehandler dukker op overalt i kilderne. Selv når det drejer sig om *proprietas*-besiddelser, ses kongens tilladelse at være påkrævet, til trods for at *jus proprietatis* kan omskrives med retten til at give, sælge og bytte (jf. Schmitt, anf. arb., s. 72 og 76). Således bekræfter Ludvig Barn et bytte mellem *liber homo Ioperth* og klostret Niederaltaich, hvor Ioperth havde givet *proprietas* til gengæld for et *beneficium* (Schmitt, anf. arb., s. 369 note 453), ligesom Karl den Skaldede i 844 giver tilladelse til, at *liberi homines* sælger eller bytter deres *proprietas* med klostret Saint-Laurent en Narbonnais (Schmitt, anf. arb., s. 150 f. med note 712). — I Ebners undersøgelse over »Das freie Eigen« viser han gang på gang, at jord hos adel, kirke og bønder stammer fra kongen (Ebner, anf. arb., s. 42 f., 43 ff., 128, 289—318 og *passim*), men han mener samtidig, at der derudover har eksisteret gammel, oprindelig adels-*allodium* og bondeselveje (se s. 36, 42 f., 59, 99, 163, 223, 289, 304 ff., 317 og *passim*). Kendsgerningen er imidlertid, at der intetsteds kan anføres belæg for sådanne gamle besiddelser, der kan antages at være opstået uafhængig af kongens (hertugens) gave. Så vidt jeg kan se, bygger forestillingen hos Ebner om sådanne besiddelser i vid udstrækning på henholdsvis *Herrschaft*-tesen for det adelige *allodium*'s vedkommende (jf. her mine betænkeligheder ved hele *Herrschaft*-tesen og dens kildegrundlag, ndfr. s. 433) og for bondeselvejet på *Gemeinsfreie*-læren.

³⁷ Se videre ndfr.

Siedlungen keine Staatskolonien. Eine solche Unterscheidungsreihe ist ein Anachronismus. Ausserhalb der Grundherrschaften, deren mehr oder weniger grosse Unabhängigkeit von staatlichen Stellen zudem nur durch königliche Rechtsabtretungen (Immunitäten) zustande kam, herrschen die Rechte und Ansprüche des Königs (fiscus). Wo sie nicht an Kirchen oder Private veräussert werden, erscheinen sie als Königsgut.³⁸ Hypotesen om et grundlæggende *ager publicus*-begreb hos frankerne ville falde godt i tråd med forholdene i Angelsaksisk England, hvor man kender to hovedkategorier af jord, *folcland* og *bocland*. Hanna Vollrath-Reichelt er den, der sidst har behandlet disse begreber,³⁹ og hun har argumenteret for den opfattelse, at *folcland* er fiskaljord, jord, som kongen »in seiner Eigenschaft als Herrscher des Volkes innehat, d.h. als derjenige, in dem sich das *folc* als politische Körperschaft darstellt.«⁴⁰ *Folcland* var da kongens fiskaljord, der blev delt ud til len (*lænland*) og anden form for leje (jf. *ceorl* og *sokeman* på henholdsvis *gafolland* og *sokeland*⁴¹); ved kongeligt privilegium, *boc* eller *land-boc*, kunne indehaveren af fiskaljord få sin besiddelse omdannet til privat ejendom. I parentes skal bemærkes, at ligheden mellem terminologien i angelsaksiske og karolingiske kongediplomer er påfaldende. Eksempelvis taler angelsaksiske konger ved bortskænkning af jord om *terra juris mei* og *terra reipublicae juris*.⁴² På den anden side af kanalen overdrager Lothar I grev Esich *ex rebus juris nostri, quibus ipse ordine possidebat beneficiario, ad proprium*,⁴³ og i berettende kilder fra Karolingertiden omskrives modsætningen *beneficium-proprietatis* med begreberne *publicus-privatus*.⁴⁴

³⁸ Franz Staab, *anf. arb.*, s. 232.

³⁹ Hanna Vollrath-Reichelt, *Königsgedanke und Königtum bei den Angelsachsen*. Kölner historische Abhandlungen 19, 1971, s. 192–225. Jf. Kristensen, *anf. arb.*, s. 61 note 136.

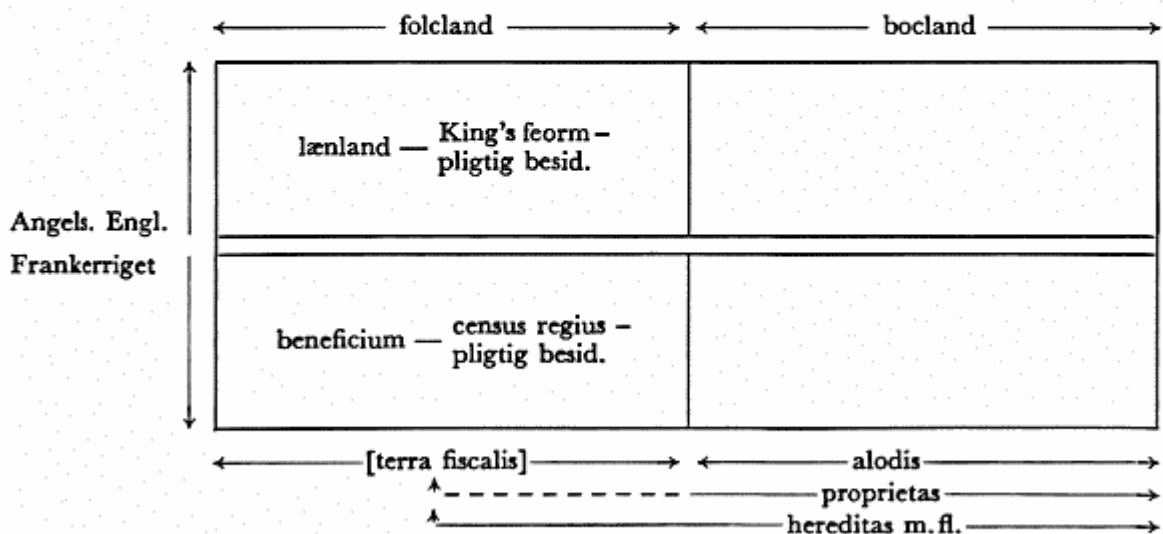
⁴⁰ Vollrath-Reichelt, *anf. arb.*, s. 218.

⁴¹ Kristensen, *anf. arb.*, s. 43 f., 62; jf. især R. H. C. Davis, *East Anglia and the Danelaw*. Transactions of the Royal Historical Society 5. ser. V, 1955.

⁴² Vollrath-Reichelt, *anf. arb.*, s. 216.

⁴³ Schmitt, *anf. arb.*, s. 71.

⁴⁴ Sst., s. 66 f. – Den arbejdshypotese, jeg har i tankerne, lader sig illustrere på forskellig måde, f. eks. – og med alle mulige forbehold – ved følgende opstilling (for *alodis*, *proprietatis* og *hereditas* jf. henvisning ovfr. i note 19 til H. Ebner, *Das freie Eigen*:



Problemerne omkring de tidligt middelalderlige jordbesiddelsesforhold er vel overhovedet nogle af de mest presserende at få større klarhed over,⁴⁵ hvis vi skal nå videre i vor forståelse af datidens samfund og dets opbygning. Johs. Schmitt har med sine analyser bidraget til at kaste større lys over *liberi homines* og deres jordbesiddelser, men forskningssituationen er langt fra så afklaret, at vi ud fra forekomsten af *liberi* med *proprietas* ubetinget og eentydigt kan slutte til eksistensen hverken af bønder eller af et selveje, der var oprindeligt og dermed stod i modsætning til *Königsfreie*-lærens forestillinger om frie bønder på kongens fiskaljord. Men det skal indrømmes Schmitt, at han ikke står alene i sin opfattelse af Memoratoriets *liberi* som frie selvejerbønder. Overalt i forskningen, ikke mindst hos franske og belgiske historikere med bl. a. G. Duby og F.-L. Ganshof, men også hos marxistiske forskere som Müller-Mertens, har et hovedargument for »les hommes sans seigneur«, »les paysans sans maître«⁴⁶ netop været de karolingiske kapitularer og her frem for alt *Memoratorium de exercitu in Gallia occidentali prae-parando* og *Capitulare missorum de exercitu promovendo* fra henholdsvis 807 og 808.⁴⁷ Og dette til trods for, at netop disse to kilder utvetydigt viser, at de formodede »frie selvejerbønder« eller *liberi* med *proprietas* har haft en *seigneur*, en *senior*.

II

Nært sammenhængende med hele jordbesiddelsesproblematikken er spørgsmålet om *Königszins*. Schmitt når som omtalt til det resultat, at det er for snævert kun at tale om *Königsfreie* eller militærkolonister i forbindelse med denne ydelse, og

I forbindelse med foreliggende illustration må følgende punkter understreges:

1. Udtrykket *terra fiscalis* anvendes her i stedet for ordvalg i forskningen som *Königsland*, *Staatsland*, *Königsgut*, jf. s. 431 ff.
2. Termer som *folcland*, *lænland*, »King's feorm« eller »census regius-pligtige besiddelser« er udvalgte blandt andre mulige udtryk. Eksempelvis lader »King's feorm-pligtig besiddelse« sig erstatte af *gafolland*, *soca* o.s.v.
3. Eet og samme stykke jord kan set fra forskellig synsvinkel være både len (*lænland*, *beneficium*) og besiddelse pålagt kongeskat, alt efter om vi taler om lensindehaveren eller om de skattepligtige bønder under hans len (jf. ndfr. s. 436 f.). Formodentlig har der ikke indenfor et len været svaret kongeskat af lenets *terra dominica* og dets ufrie bønder (jf. ndfr. s. 441).
4. Udtryk som *proprietas*, *hereditas* og andre ikke her nævnte termer for jordbesiddelse har forskelligt indhold alt efter, hvilket socialt lag de angår (se Ebner, citeret ovfr. i note 19).

⁴⁵ Jf. også Schmitt, anf. arb., s. 62.

⁴⁶ R. Boutruche, *Seigneurie et féodalité, Le premier âge des liens d'homme à homme*. 1959, s. 138 f.

⁴⁷ Jf. Georges Duby, *L'Économie rurale et la vie des campagnes dans l'Occident Médiéval*. 1962, s. 96; F.-L. Ganshof, *La Belgique carolingienne*. 1958, s. 71 f., 90 f.; Müller-Mertens anf. arb., s. 79 ff. Jf. også Jan Dhondt, *Das Frühe Mittelalter*. Fischer Weltgeschichte 10, 1968, s. 35 f., og Josef Fleckenstein, *Grundlagen und Beginn der deutschen Geschichte*. Deutsche Geschichte, 1974, s. 50 ff. Et andet hovedargument for de frie selvejerbønder har været kildernes *vicini* (f. eks. Rolf Sprandel, *Struktur und Geschichte des merovingischen Adels*. Historische Zeitschrift 193, 1961, s. 54 ff.; Georges Duby, *The early Growth of the European Economy*. 1974, s. 33. Nyere forskning over disse når imidlertid til det resultat, at *vicini* allerede i merovingisk tid var »grundherrlich lebende Leute« (Franz Staab, anf. arb., s. 261-79).

at den hænger sammen med forskellige former for udnyttelse af kongens jord, ligesom han ikke vil udelukke, at den kunne besidde »eine quasi 'staatliche' Komponente«. ⁴⁸ Det sidste punkt er naturligvis det vigtigste, for det har forbindelse med hele debatten omkring den tidligt middelalderlige kongemagt og forholdet mellem det kongelige og det adelige herredømme, og det fører os atter tilbage til spørgsmålet om kongens fiskaljord og til *terra regis*-begrebet. Hvad har vi i tankerne, når vi taler om *Königsgut* og *Königsland*? Dannenbauer, der påpegede identiteten mellem *Königszinser* og den frankiske *centena*'s medlemmer, var af den opfattelse, at *centena*'en i sin oprindelse var en organisationsform til forvaltning af kongens gods, det kongelige *Grundherrschaft*. ⁴⁹ I modsætning til Dannenbauer undgik Th. Mayer derimod bevidst udtryk som *Königsland* og *Königsgut* for ikke dermed at lede tanken hen på kongsgårde og kongeligt gods i snævrere forstand. Han talte i stedet for om *Staatsland* og sigtede med dette udtryk til den jord, hvor *Königsfreie* eller *Königsleute*, som de også kaldes i forskningen, var blevet bosat under centenar'ens kommando til varetagelse af deres særlige forpligtelser overfor kongedømmet. ⁵⁰ Han skelnede således klart mellem det egentlige kongelige *Grundherrschaft* og *Staatsland*, organiseret i *centena*'er. Uheldigt nok synes det ofte at være Dannenbauers noget vagere *Königsland*-begreb, som kritikere af *Königsfreie*-teorien har taget deres udgangspunkt i, ⁵¹ f. eks. i polemikken hos Michael Gockel, når han betoner, at kongeskatten ikke var en *Grundzins*, der tilfaldt kongen som *Grundherr*, men en »offentlig« skat. ⁵² Th. Mayers præcisering af *Staatsland*-begrebet åbner mulighed for en langt bredere forståelse af *centena*'en som en organisation for det kongelige følge og dets mænd, de større og mindre *Königsleute*. Med dette *Staatsland*-begreb for øje får ydelser og forpligtelser overfor kongen, herunder den omstridte *Königszins*, mere karakter af forpligtelser med en »offentlig-retlig« end en »privat-retlig« oprindelse. ⁵³ En ydelse som *Königszins* kan derfor i højere grad siges at tilfalde kongen i hans egenskab af hærfører og »*Herrscher*« end som »*Grundherr*«.

Men som vi har set, er også Th. Mayers *Staatsland*-begreb blevet for trangt. ⁵⁴ Når Staab tager afstand fra udtrykket *Staatsland* og går ind for det synspunkt, at

⁴⁸ Schmitt, anf. arb., s. 110–36.

⁴⁹ Dannenbauer, anf. arb., s. 227, 238.

⁵⁰ Th. Mayer, Staat und Hundertschaft in fränkischer Zeit. Mittelalterliche Studien, 1963, s. 119 f., 127 note 134.

⁵¹ Jf. Michael Gockel, Karolingische Königshöfe am Mittelrhein. Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte 31, 1970, s. 96 ff.; Hans K. Schulze, Die Grafchaftsverfassung der Karolingerzeit in den Gebieten östlich des Rheins. Schriften zur Verfassungsgeschichte 19, 1973, s. 246 f., 340 f. Se iøvrigt kritikken af Gockels *Osterstufe*-opfattelse hos Staab, anf. arb., s. 50 note 203.

⁵² Jf. ovfr. s. 424.

⁵³ Se også Th. Mayer, Die Königsfreien und der Staat des frühen Mittelalters, Das Problem der Freiheit in der deutschen und schweizerischen Geschichte. Vorträge und Forschungen II, 1953, s. 23 f. med note 50 a.

⁵⁴ Se citat fra Staab, ovfr. s. 429 f. Jf. også Hansjörg Krug, Untersuchungen zum Amt des »centenarius« – Schultheiß II. Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte Germ. Abt. 88, 1971, s. 32–34, 66 ff. Krug påpeger, at også andre frie end dem, der sad på *Königsland*, synes at have stået under *centenar*'en og dermed under kongens herredømme.

overalt, hvor kongelige rettigheder og krav ikke ved immunitetsindrømmelser var skænket bort, der fremtrådte de som *Königsgut*, d.v.s. jorden stod under den kongelige fiskus, så hævder han i virkeligheden den opfattelse, at alle frie mænd principielt har været forpligtet overfor kongedømmet, herunder bl. a. til betaling af kongeskatten.⁵⁵ For han mener samtidig, at den større eller mindre uafhængighed af kongens fiskus, som kirkelige og verdslige *Grundherrschaften* nød, alene var kommet i stand ved kongelige immunitetsindrømmelser. Denne opfattelse står i direkte modstrid med det samfundsmønster, som var udgangspunktet for Th. Mayer, Dannenbauer, Schlesinger og de andre *Herrschaft*-teoretikere. For disse bestod der som tidligere berørt side om side med det kongelige herredømme et ligeberettiget adeligt, selvgroet og med rod i *Hausherrschaft* og *Gefolgsherrschaft*. Det adelige *Herrschaft über Land und Leute* var i sin inderste natur helt uafhængigt af kongen og kongelige indrømmelser. I denne aristokratiske *Personenverbandstaat* blev der kun plads til »Staat« og »Staatsland« med de dertil knyttede »offentlige« ydelser indenfor kongens *Herrschaft*-område.⁵⁶ Staab diskuterer ikke *Herrschaft*-tesen eller problemet om de autogene og autonome *Adelsherrschaften*,⁵⁷ men når han indirekte benægter deres eksistens, må det være, fordi han ikke har fundet spor af dem. Det samme synes at have været tilfældet for forfatteren til et andet af 70'ernes centrale arbejder vedrørende tidlig middelalder, nemlig Hans K. Schulze. I sin undersøgelse over den karolingiske grevskabsforfatning må han gang på gang stille sig tvivlende overfor eller direkte afvise eksistensen af *Adelsherrschaften* og adelsgodsets »autogene immunitet«, omend det ikke fuldt ud lykkes ham som elev af Schlesinger at frigøre sig for grundsynspunktet i *Herrschaft*-tesen.⁵⁸ Men han når i hvert fald til det resultat, at stormændene og deres gods ingenlunde stod udenfor grevskabsorganisationen og argumenterer i analogi med ældre forskning for, at grevskabsforfatningen har udgjort ryggraden i den frankiske rigsorganisation og kongens herredømme over riget.

Det er givetvis forankringen i *Herrschaft*-tesen, der har været den egentlige hindring for, at folk som Dannenbauer og Th. Mayer har kunnet nå til en overbevisende og mere holdbar tolkning af det tidligt middelalderlige kongedømme og dets rolle i samfundsorganisationen. Jeg er af den forvisning, at tesen om adlens autogene herredømme vil smuldre og vise sig mere og mere uaktuel i de kommende år. Allerede i 1968 har retshistorikeren Karl Kroeschell argumenteret væg-tigt mod forestillingen om det adelige og kongelige herredømmes udspring i *Hausherrschaft*,⁵⁹ men er atter blevet delvis imødegået af Reinh. Wenskus.⁶⁰ Tvivl om tesens holdbarhed har foranlediget mine egne igangværende studier over gammelgermanske samfundsforhold, og dens forudsætninger der holder næppe stik.

Om man så bort fra tesen om de autogene *Adelsherrschaften*, ville Th. Mayers

⁵⁵ Se også Staab, anf. arb., s. 250 ff., 357-71.

⁵⁶ Se f. eks. Th. Mayer, Staat und Hundertschaft. Jf. Schmitt, anf. arb., s. 30-34, 133-35.

⁵⁷ Jf. Staab, anf. arb., s. 251.

⁵⁸ Hans K. Schulze, anf. arb., s. 49, 153, 262, 287, 301, 338 f., jf. dog s. 347.

⁵⁹ Karl Kroeschell, Haus und Herrschaft im frühen deutschen Recht. Göttinger Rechtswissenschaftliche Studien 70, 1968.

⁶⁰ Reinh. Wenskus, Probleme der germanisch-deutschen Verfassungs- und Sozialgeschichte im Lichte der Ethnosoziologie. Historische Forschungen für Walter Schlesinger, 1974, s. 41 f.

»*Staatsland*« udvides og ville falde sammen med Staabs »*Königsgut*«, og vi kunne tiltræde Staabs opfattelse af, at alle frie mænd var forpligtet overfor kongen. Vi ville være tilbage ved tanken om en oprindelig *ager publicus*, som kongen som hærfører og hersker har kunnet disponere over og uddele til sig og sine mænd til len og til »arvefæste« m.v. mod særlige forpligtelser overfor kongedømmet. De overdragne besiddelser har kunnet omdannes til ejendom som *proprietas* og *alodium*, ligesom kongen har været berettiget til at fritage jorden og dens indehavere helt eller delvis for de forpligtelser, der påhvilede den eller til at skænke de pågældende ydelser, evt. dele deraf, til andre.

Selv om jeg kan tilslutte mig grundsynspunktet hos Staab, er jeg ikke sikker på, at jeg kan lide udtrykket *Königsgut*. Jeg vil fortsat af rent praktiske grunde være tilbøjelig til at fastholde en skelnen mellem på den ene side *Königsgut* i snævrere forstand, de kongelige gårde, hans *villae* og *fisci*, og på den anden de rettigheder og krav, som kongen og hans fiskus havde over den jord, som var delt ud til kirken og kongens frie mænd. Arnulf af Kärntens stadfæstelse i 889 af Würzburg-kirkens andele i kongelige indtægter giver udtryk for en klar sondring mellem henholdsvis kongens oppebørsel fra de kongelige *fisci* og hans indtægter fra kongeskatten (*steora vel ostarstuopha*), der årligt blev svaret til kongens fiskus⁶¹ *de partibus orientalium Franchorum vel de Sclavis*.⁶² Dette eksempel står ikke alene,⁶³ og det understreger, at det er realistisk fortsat at skelne mellem henholdsvis kongens gods og hans rettigheder over den øvrige jord i riget. Selv om der givetvis består en nær sammenhæng mellem forvaltningen af de to former for kongelig oppebørsel, et spørgsmål, det vil føre alt for vidt at komme nærmere ind på her, så når en undersøgelse som Hans K. Schulzes af grevskabsorganisationen i hvert fald ikke blot til det resultat, at greven ofte stod for opkrævningen af *Königszins* (*census, tributum, steora, stuofa* eller *Osterstufe*), men også at grevskabsorganisation og krongodsforvaltning lå »auf verschiedenen Ebenen« og i vid udstrækning var uafhængig af hinanden.⁶⁴ Indtil et bedre udtryk findes, vil jeg hellere tale om *Fiskalland* i forbindelse med kongelige krav over frie mænd end om *Königsgut*. Iøvrigt ved vi bl. a. fra Staabs redegørelse, at der ved immunitetsindrømmelser oftest var tale om en begrænset immunitet, og at kongens rettigheder over frie og *Lazen* (frigivne, halvfrie: *laeti, liti* m. fl. termer) indenfor kirkelige og verdslige *Grundherrschaften* derfor sjældent var skænket bort fuldt og helt.⁶⁵

⁶¹ Ordet *fiscus* betegner på den ene side »statskassen« (jf. ndfr. note 66), eller generelt kongens krav (*quod ad regem pertinet*), men kan også konkret henføre til den enkelte kongsgård, *villa* eller *curtis regis* (Krug, anf. arb., s. 36 note 44).

⁶² Gockel, anf. arb., s. 97 f.; Krug, anf. arb., s. 36 f.; Schmitt, anf. arb., s. 130 f. Uddrag af Arnulf-diplomets tekst er trykt hos Schmitt, s. 399 note 648.

⁶³ Se eksempel fra Alamannien hos Schulze, anf. arb., s. 135 f., hvor Ludvig den Frommes gavebrev til Reichenau i 839 skelner mellem kongens indtægter i Breisgau fra henh. området som helhed og fra det kongelige *Grundherrschaft* (*ex fisco*).

⁶⁴ Schulze, anf. arb., s. 339 f. og *passim*. Jf. ndfr. note 66. – I den churrætiske *Reichsurbar* afregnes kongeskatten (*census regius*) under de enkelte »ministeriere«, d.v.s. en *minister's* eller *sculthacius'* embedsområde, et område, der svarer til *centenar'ens* (jf. Schmitt, anf. arb. s. 127 f.).

⁶⁵ Staab, anf. arb., s. 360 ff.

Uanset om indtægter fra sådanne frie og *Lazen* på kirkens og adelens godser gik til kongens gård i nabolaget eller direkte til greven,⁶⁶ så illustrerer udtrykket fiskaljord bedre kongens rettigheder end det i denne sammenhæng noget misvisende *Königsgut*. Det samme gælder kongens rettigheder i forbindelse med *liberi homines* med *proprietat*. Foruden en principiel hærpligt⁶⁷ har denne kategori været pålagt de normale forpligtelser overfor kongen, herunder forpligtelsen til betaling af kongeskatten, mener Staab.⁶⁸ Også her ville det naturligvis være uhensigtsmæssigt at omskrive kongens krav med udtrykket *Königsgut*.

Forholdene i datiden har været for komplicerede, vil vi mene, til at kongelige rettigheder i forbindelse med frie og *Lazen* har kunnet beskrives adækvat med udtrykket *Königsgut*. Når vi — stadig under forudsætning af, at læren om *Adels-herrschaften* og deres uafhængighed af kongen og kongelige indrømmelser vil vise sig at være uden hold i kilderne — foretrækker at tale om kongens fiskaljord, har vi som sagt i tankerne en *ager publicus*, der også efter dens uddeling til kirken og kongens mænd har været underkastet krav fra den kongelige fiskus og først ved den fuldstændige immunitet ikke længere kan betragtes som fiskaljord.

Når det har været så vanskeligt at nå til en klar og utvetydig forståelse og definition af *Königsland*, *Staatsland* eller *Königsgut*, skyldes det naturligvis frem for alt hensynet til *Herrschafts*-tesen — og vel også restforestillinger fra *Gemeinfröelären* om eksistensen af et oprindeligt selveje og frie selvejerbønder. Men for Schmitts vedkommende ligger een af årsagerne tillige i, at han ikke gør sig tilstrækkeligt klart, at ikke al *Königsland* eller fiskaljord har stået i en mere umiddelbar forbindelse med kongen og hans forvaltning, det være sig greven eller en kongelig gård, men at en del fiskaljord med dens frie mænd og *Lazen* på den ene eller den anden måde har været knyttet til gejstlige eller verdslige *Grundherren* og deres gods.⁶⁹ I det første tilfælde er der tale om et direkte og totalt forhold til kongen, i det andet er båndet indirekte og svækket ikke blot i større eller mindre udstrækning som følge af kongelige immunitetsindrømmelser, men også slet og ret ved at *mansi ingenuiles* eller *lediles* (med *Lazen*) er overdraget som len eller på anden vis er kommet under ikke-kongeligt gods.

Vi kender forholdene på kirkens godser bedre end på de verdslige, men ved dog, at sidstnævnte ligesom kongeligt og kirkeligt gods kunne være opdelt i de to hovedkategorier: 1. *Salland* (*mansus indominicatus* m. fl. betegn.) med dets tiliggende af enge, skove, vinbjerger o.s.v., 2. afhængige *mansi* (*serviles*, *ingenuiles* evt. *lediles*).⁷⁰ Den mig bekendt bedste kilde til illustration af de verdslige lens-

⁶⁶ Jf. her et mandat fra Ludvig den Tyske rettet til 3 østfrankiske grever (Schulze, anf. arb., s. 245 f.) med omtale af folk, der sidder på Fuldaklostrets jord og udreder *census* til kongen: *colones, qui agros prefati monasterii colunt et ad regiam curiam censum persolvere debent*. »Es bedarf keines Hinweises«, siger Schulze, »dass curia regia kein Königshof sondern die 'Staatskasse', der 'Fiskus' war«. Da mandatet er rettet til greverne, har det efter Schulze's opfattelse formodentlig været dem, der opkrævede kongeskatten. Jf. Wolfgang Metz, *Das karolingische Reichsgut*, s. 224 f.

⁶⁷ Jf. hærforordningerne fra Karl den Stores tid, ovfr. s. 426 ff.

⁶⁸ Staab, anf. arb., s. 360. For kongeskat og *proprietat*, jf. dog ndfr. s. 440 med note 97.

⁶⁹ Se også Staab, anf. arb., s. 360 f.

⁷⁰ Metz, *Das karolingische Reichsgut*, s. 94 ff.; F.-L. Ganshof, *La Belgique Carolingienne*,

besiddelser og deres struktur er den churrætiske *Reichsurbar*, hvor hvert len foruden *curtis* med agerjord, enge, alper o.s.v. omfatter et varierende antal afhængige *mansi*.⁷¹ Kilden oplyser dog intet om disse *mansi*'s retskvalitet, så vi har ingen mulighed for at udskille frie *mansi* fra eventuelle *mansi serviles*.⁷² Som eksempel på *Lazen*'s optræden i forbindelse med verdslige len kan nævnes et diplom fra 779, hvor Karl den Store overdrager Fuldaklostret 16 *Lazen* fra et *beneficium* tilhørende *fidelis noster Otakarus*.⁷³ Her ses det helt klart, at eet og samme stykke jord i det karolingiske rige på een og samme tid har kunnet betragtes som henholdsvis *beneficium* og fiskaljord.⁷⁴ I det foreliggende eksempel har Otakarus besiddet jorden som len, mens der set fra de pågældende *Lazen*'s synsvinkel har været tale om fiskaljord, formodentlig besiddet som »arvefæste«. Overalt, hvor der i forbindelse med kirkelige og verdslige len optræder afhængige *mansi ingenuiles* og *lediles*, må der være tale om fiskaljord, idet frie mænd og *Lazen*, der sad på sådanne *mansi*, normalt har været forpligtet overfor kongen på forskellig vis, også til betaling af kongeskatten,⁷⁵ med mindre lenets indehaver har haft immunitet

s. 99; sm., Manorial Organization in the Low Countries in the 7th, 8th and 9th Centuries. Transactions of the Royal Historical Society 4. ser. vol. XXXI, 1949, s. 58. – Underlen på kirkegodset kan vel næppe siges at være »verdslige« len i egentlig forstand, men alligevel skal det nævnes, at vi her finder samme struktur som andetsteds med henholdsvis hovedgårdsjord og afhængige *mansi*. Det gælder således lenene under St. Germain des Prés (jf. Wolfgang Metz, Zur Stellung und Bedeutung des karolingischen Reichsurbars aus Churrätien. Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters 15, 1959, s. 196 f.), og under Weisenburgklostret i Elsass, hvor undervasallernes len består af *casa dominicata* med *mansi serviles* og *ingenuiles* (*Brevium Exempla ad describendas res ecclesiasticas et fiscales*, Capitularia Regum Francorum, ed. A. Boretius, Monumenta Germaniae historicae, Legum Sectio II, Tomus I, 1883, s. 253).

⁷¹ Bündner Urkundenbuch I, hrsg. durch die historisch-antiquarische Gesellschaft von Graubünden, bearb. von Elisabeth Meyer-Marthaler und Franz Perret, 1955, s. 375–96.

⁷² Muligheden af, at *mansi* her alene betegner frie, evt. halvfrie *mansi*, er tilstede. Under eet af lenene i *ministerium in Planis* oplyses det, at der under lenet hører en række *mansi*, men ingen *mancipia*: (Constantius, lensindehaveren) *Habat ad Filtris mansum. I. In Curia mansum. I. In Fleme mansum. I. In Leunicia mansum. I. Mancipia non habet* (Bündner Urkundenbuch I, s. 383). På lignende måde skelnes der mellem *mansi* og *mancipia* under et len i ministeriet *Tuverasca*: *Beneficium Mathrati in villa Hillande. De terra dominica iugera .XXXIII . . . Mansos .XII. Octo mancipia abducta sunt* (sst., s. 389).

⁷³ Jf. Staab, anf. arb., s. 47.

⁷⁴ For *Lazen*, deres forbindelse med og forpligtelser overfor kongedømmet, se Staab, anf. arb., s. 46–106 og *passim*. Det mellemrhin'ske kildemateriale synes at føre til den konklusion, at *Lazen*, der optræder i forbindelse med et privat *Grundherrschaft*, altid stammer fra kongens fiskus. I dette område er »die Verbindung Königium – *Lazen* älter . . . als die andere, private Grundherrschaft – *Lazen*, weil die erstere der letzteren stets vorausgeht« (Staab, s. 64).

⁷⁵ I den churrætiske *Reichsurbar* optræder *Königszins* (*census regius*) såvel i opgørelser under enkelte ministerier som i en slutopgørelse, men hvem der i det enkelte svarer denne *census regius* står ikke altid klart (O. P. Clavadetscher, Das churrätische Reichsgutsurbar als Quelle zur Geschichte des Vertrags von Verdun. Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte Germ. Abt. 70, 1953, s. 38–43; Metz i Deutsches Archiv 1959, s. 198 f.). – Uden at ville gå ind i en diskussion af de meget vanskeligt tolkelige oplysninger om *Königszins* og andre afgifter i denne kilde, vil jeg gøre opmærksom på sætningen: *Ergo de frisgingis inter maiores et minores non minus mille* i slutopgørelsen (Bündner Urkundenbuch I, s. 394 l.30). Er der ikke netop her tale om den så ofte savnede afgift af lenene? I samme kilde

og alt efter en sådan immunitets omfang og indhold.⁷⁶ At det er berettiget at tale om fiskaljord i en nærmere og fjernere tilknytning til kongen, bekræftes til fulde af Ludvig den Frommes gavebrev fra 817 til domstiftet i Tournai, der modtog besiddelser af kongen henholdsvis 1. *de proprio fisco nostro*, 2. *de fisco nostro quem Weremfridus in beneficium habet*, og 3. *de fisco nostro quem Hruocufus comes in ministerium habet*.⁷⁷

Foruden ved forleneringer og immunitetsindrømmelser eller kongelig skænkning til *proprietas* og *allodium* kan kongens forhold til fiskaljorden også berøres ved et initiativ, der udgår fra den frie mand selv. Ifølge *Edictum Pistense* (kap. 28) fra 864 må *Franci*, der svarer *Königszins* (*qui census de suo capite vel de suis rebus ad partem regiam debent*) ikke uden kongens tilladelse overgive sig eller deres besiddelse til kirken eller nogen andens *servitium*. I så fald må greven eller *vicarii* gribe ind. Sker det alligevel, så skal den, der har taget disse *Franci* eller deres besiddelse til sig, svare en bøde på 60 *solidi*, og der skal fortsat ydes *census* til kongen af personen såvel som af besiddelsen.⁷⁸ Denne bestemmelse slutter sig til ældre i kapitularer fra Karl den Stores og Ludvig den Frommes tid, og den viser, at det også på grund af andre forhold end dem, immuniteten og forleneringerne m.v. skaber, er rimeligt at skelne mellem fiskaljord, hvor båndet til kongen er enerådende, og fiskaljord, hvor kongens rettigheder ganske vist i visse henseender kan være uantastet, men hvor der også er andre end kongen, der har interesser, det være sig kirken eller verdslige, i forbindelse med den frie mand og hans besiddelse.

Den første kategori af fiskaljord, den hvor kongen alene og ingen andre har interesser, møder os overalt i forbindelse med kongeligt gods.⁷⁹ Nogle få eksempler må være tilstrækkelige i foreliggende sammenhæng. Vi møder den således i den mellemrhinske *Reichsurbar* fra Lorsch i de frie *Hufen* (*hubę ingenuales*), der hører under de enkelte kongsgårde og er pålagt afgifter som *Osterstufe* og tjenesteydelser eksempelvis i form af markarbejde 4 uger om året, *paraveredus*, bud- og militærtjeneste.⁸⁰ På lignende måde har der formodentlig blandt de afhængige *mansi* under ikke-bortforleuede kongsgårde i den churrætiske *Reichsurbar* været *mansi ingenuiles* eller fiskaljord.⁸¹ Hvem, der faktisk ydede den i denne kilde jævnlige omtalte *census regius*, står ikke klart. Det eneste, vi med sikkerhed kan

forekommer der takster på *Frischling* på henh. 10, 6 og 8 d. (sst., s. 380 l. 19, 24 og 29). Efter en takst på f. eks. 6 d. ville de ikke færre end 1.000 *Frischlinge* repræsentere en samlet afgift af *maiores* og *minores* på 25 *librae*. Det er måske denne afgift, der hentydes til i den efterfølgende sætning med ordene *in beneficium: Poterint ergo in dominico extra his quae in beneficium data sunt libras .LX. venire* (sst., s. 394 l. 31-32). Til sammenligning kan nævnes, at *Osterstufe* i *Lorscher Reichsurbar* ifølge Staab netop bestod i aflevering fra hver *huba ingenualis* af 1 *Frischling* eller en pengeafløsning på f. eks. 6 d. (Staab, anf. arb., s. 50 med note 203). Jf. iøvrigt ndfr. s. 440 f. med note 101.

⁷⁶ Staab, anf. arb., s. 360 f.

⁷⁷ Jf. Metz, Das karolingische Reichsgut, s. 92 f.

⁷⁸ Schmitt, anf. arb., s. 116. Jf. citat fra kap. 28, ndfr. i note 112. Se også Schmitt s. 115 med note 576 og 577.

⁷⁹ Se Metz, Das karolingische Reichsgut, s. 91-106.

⁸⁰ Sst., s. 53-59, 95; Gockel, anf. arb., især s. 46-51, 94-100; Staab, anf. arb., s. 49 ff.

⁸¹ Bündner Urkundenbuch I, s. 377 f. (Rankweil), 381 (Schaan), 383 (Lupinis), 391 (Malans), 395 (Lantsch).

se, er, at en *alius census regius* blev ydet af bjergværksarbejdere,⁸² men også ydelser, der blev svaret direkte til kongen af *tabernae, stabula* og af folk beskæftiget med henholdsvis skibsfart og fiskeri, skal muligvis ses i lignende sammenhæng.⁸³ At sådanne erhverv ligesom minedrift og landbrugsjord har været pålagt forpligtelser overfor kongen falder naturligvis helt i tråd med tesen om en *ager publicus*, som kongen har kunnet disponere over, og med det nære samspil mellem kongemagt og statsligt samfærdselssystem.⁸⁴ Fiskaljord i direkte forbindelse med kongens godsadministration finder vi vel også i *Capitulare de villis*, hvor vi bl. a. hører om *liberi homines* og *centena'er, qui partibus fisci nostri deserviunt*.⁸⁵ Og i *Edictum Pistense*, hvor der i kap. 29–30 er tale om visse *coloni fiscales*, som svarer *census ad partem dominicam*, men iøvrigt uretmæssigt har solgt deres jord: *suas hereditates, id est mansa, quae tenent*.⁸⁶ Men kongens fiskaljord kan også besiddes som *precarium*. *Capitulare Ambrosianum* omtaler således *liberi homines, qui res nostras per precariam possident et censa redebent*.⁸⁷ Endelig kan den, som vi har set det i forbindelse med de spanske aprisionærer, besiddes af frie, som efter alt at dømme står helt uafhængigt af kongelige gårde og deres forvaltning.⁸⁸

Schmitt skelner direkte mellem *Königszinser*, der fuldt og helt er integreret i et kongeligt *Grundherrschaft*, og andre *Königszinser*, der som de spanske flygtninge, er bosat som militærkolonister på *Königsland*.⁸⁹ Han er af den opfattelse, at *Edictum Pistense* med henholdsvis *coloni fiscales* i kap. 29–30 og *Franci, qui census de suo capite vel de suis rebus ad partem regiam debent*, i kap. 28 henvender sig til sådanne to kategorier af *Königszinser*.⁹⁰ Det afgørende for os er imidlertid, at ingen af parterne kan afhænde deres besiddelse uden tilladelse, hverken *Franci* eller *coloni fiscales*.⁹¹ Lighedspunkterne mellem f. eks. de spanske flygtninge og ediktets *coloni fiscales* i henseende til den form, hvorunder de holder deres besiddelse, er yderligere slående. Begge parter har fået jorden overdraget til arvelig besiddelse, ingen af dem kan frit disponere over den ved salg o. l., undtagen, synes det, til deres ligemænd, og til den besiddelsesform hører samtidig en principiell pligt til at svare *census* til kongen, som spanierne dog er blevet fritaget for.⁹² Den

⁸² Sst., s. 381.

⁸³ Sst., s. 383, 384, 394; Clavadetscher, *Das churrätische Reichsgutsurbar*, s. 36, 38 ff.; sm., *Verkehrsorganisation in Rätien zur Karolingerzeit*. *Schweizerische Zeitschrift für Geschichte* 5, 1955, s. 16 ff.; Metz, *Das karolingische Reichsgut*, s. 101 f.; sm. i *Deutsches Archiv* 1959, s. 201 ff.; Schmitt, *anf. arb.*, s. 127 f.; jf. iøvrigt ovfr. note 75.

⁸⁴ Clavadetscher, *Verkehrsorganisation in Rätien*; Metz i *Deutsches Archiv* 1959, s. 201 ff.; se også Staab for det mellemrhin'ske område, *anf. arb.*, s. 32–112.

⁸⁵ *Capitularia Regum Francorum* I, nr. 32, s. 88 f. kap. 62. Jf. sst. s. 83 kap. 4: *Franci autem qui in fisci aut villis nostris commanent . . .*, og s. 88 kap. 52: *Volumus ut de fiscalis vel servis nostris sive de ingenuis qui per fiscos aut villas nostras commanent . . .* (Schmitt, *anf. arb.*, s. 119 f.; Schulze, *anf. arb.*, s. 322 f.

⁸⁶ Schmitt, *anf. arb.*, s. 117 f. Jf. citat, ndfr. i note 92.

⁸⁷ Schmitt, *anf. arb.*, s. 115; Metz, *Das karolingische Reichsgut*, s. 99.

⁸⁸ Schmitt, *anf. arb.*, s. 120 ff.

⁸⁹ Schmitt, *anf. arb.*, s. 122, 136.

⁹⁰ Sst., s. 116–18.

⁹¹ Se citat fra kap. 28, ndfr. i note 112 og for kap. 30 følgende note.

⁹² Jf. *Edictum Pistense* kap. 30: *Ut, quoniam in quibusdam locis coloni, tam fiscales, quam et de casis Dei, suas hereditates, id est mansa, quae tenent, non solum suis paribus,*

egentlige forskel består i, at *coloni fiscales* sidder på *mansi*, der synes at være afhængige af et kongeligt *Grundherrschaft*,⁹³ det gør spanierne næppe. Denne forskel til trods vil vi ikke være tilbøjelig til at antage, at hele den kreds af *Franci*, som ediktet henvender sig til i kap. 28, alle skulle have været uafhængige af kongeligt — eller andet — godssystem.

Vi har talt om fiskaljord, hvoraf en del stod i direkte forbindelse med kongen, det være sig mere eller mindre afhængig af det kongelige godssystem, og en anden del, der stod kongen fjernere, idet den ved bånd af forskellig art var knyttet til gejstlige og verdslige godsbesiddelser, uden at kongens krav dermed altid var ophevet. Ved at anvende udtrykket fiskaljord og være opmærksom på fiskaljord i nærmere og fjernere tilknytning til kongedømmet, opnår vi at komme ud over de vanskeligheder og begrænsninger, der ligger i at benytte udtryk som *Königsland* og *Königsgut*, begreber, der uvægerligt vil kunne føre til misforståelser. Dermed er vi nået ud over det problem, Schmitt stod overfor, når han trods en fornemmelse af »eine quasi 'staatliche' Komponente« i kongeskatten, måtte begrænse sig til at sætte den i forbindelse med forskellige former for besiddelse af kongens jord. Når Schmitt udskiller tre sikre grupper af *Königszinsen*: militærkolonister bosat på *Königsland*, frie indenfor et kongeligt *Grundherrschaft* i snævrere forstand, og folk, der havde *Königsgut* som *precarium*, så overser han — i modsætning til bl. a. Staab — at der også under ikke-kongeligt gods som f. eks. lenene fandtes *Königsland* eller fiskaljord, der svarede *Königszins*. Og dette på trods af hans indgående behandling af kap. 30 i *Edictum Pistense*, der direkte omtaler *coloni*, der sad på kirkens gods og var *Königszins*-pligtige.⁹⁴

Med præciseringen af, at der også indenfor kirkelige og verdslige godser blev ydet *Königszins*, er alle problemer omkring fiskaljord og kongeskat naturligvis

sed et clericus canonicis ac villanis presbyteris et aliis quibuscumque hominibus vendunt et tantummodo sellam retinent et hac occasione sic destructae fiunt villae, ut non solum census debitus inde non possit exigi, sed etiam quae terrae de singulis mansis fuerunt, iam non possint agnosci: constituimus, ut praecipiat a nostris ministerialibus et a ministris ecclesiasticis, ut hoc nullo modo de cetero fiat, ne villae destructae atque confusae fiant; et quicquid de singulis mansis sine licentia dominorum vel magistrorum per quoscumque venditum est, recipiatur, et singulis mansis, de quibus terrae venditae sunt et de quibus census decedit propter eorum impossibilitatem, qui mansa deservire non possunt, restituatur; et iuxta qualitatem vel quantitatem terrae vel vinearum ad singulos mansos pertinentium, postquam restaurati fuerint, ab unoquoque manso census ad partem dominicam exigatur (Schmitt, anf. arb., s. 387 note 589) med Karl den Skaldedes *Praeceptum pro Hispanis* fra 844 kap. 7: Placuit etiam nobis illis concedere, ut, quicquid de heremi squalore in quolibet comitatu ad cultum frugum traxerint aut deinceps infra eorum aprisiones excolere potuerint, integerrime teneant atque possideant: servitia tamen regalia infra comitatum, in quo consistunt, faciant. Et omnes eorum possessiones sive aprisiones inter se vendere, concambiare seu donare posterisque relinquere omnino liceat: et si filios aut nepotes non habuerint, iuxta legem eorum alii ipsorum propinqui illis hereditando succedant, ita videlicet, ut quicumque successerint servitia superius memorata persolvere non contemnunt (Schmitt, anf. arb., s. 370 f. note 465). For spaniernes skattefrihed, se Schmitt s. 120 f. med henvisning til bl. a. *Praeceptum pro Hispanis* fra 812, Ludvig den Frommes *Constitutio de Hispanis* fra 815 og Karl den Skaldedes *Praeceptum* 844 (kap. 2 og 9).

⁹³ Jf. Schmitt, anf. arb., s. 118 med note 590.

⁹⁴ Jf. Schmitt, anf. arb., s. 117.

ikke løst. I forskningen fra 60'erne og frem er der i stigende grad og i polemik mod *Königsfreie*-læren argumenteret for, at alle frie har været forpligtet overfor kongen,⁹⁵ og det uanset, »ob sie auf Eigen sitzen oder irgendwelche Ländereien einer Grundherrschaft innehaben.«⁹⁶ I Staabs fremstilling lægges der op til, at dette også gælder kongeskatten,⁹⁷ og det er en lignende tankegang, der ligger bag, når Gockel og sidenhen Schulze taler om »eine Abgabe 'öffentlich-rechtlichen' Characters.«⁹⁸ Hvis man dermed mener, at samtlige frie — med mindre kongen af en eller anden grund har fritaget dem derfor — skulle have været *Königszins*er, så er det imidlertid en konsekvens, som jeg — trods mange gode grunde umiddelbart for en sådan antagelse,⁹⁹ og trods en principiel tilslutning til opfattelsen af de fries generelle forpligtelse overfor kongen — ikke tør drage, så længe der endnu foreligger uafklarede spørgsmål i den forbindelse, som f. eks. det overordentlig vigtige spørgsmål om en eventuel sammenhæng mellem *Vollfreiheit* og skattefrihed.¹⁰⁰ Det står heller ikke helt klart, hvorvidt eller under hvilke forhold lens-

⁹⁵ Se således Staab, anf. arb., s. 357–71; Schulze, anf. arb., s. 296–348; Gockel, anf. arb., s. 96–100; Krug, anf. arb., s. 32 ff., 66 ff.; jf. Schmitt, anf. arb., s. 131 ff. og litteraturhenvisninger sst., s. 36 ff.

⁹⁶ Staab, anf. arb., s. 360, 361.

⁹⁷ Sst., s. 359 f. Schmitt citerer et tilfælde, hvor der efter alt at dømme svares *Königszins* af *proprietas* (anf. arb., s. 132). Her er tale om en Winebertus, der ifølge et diplom fra Lothar II på ærkebisp Drogo's tid havde skænket *res suas proprietatis* til den Hellige Arnulfs kirke i Metz, for at han og hans børn kunne slippe *ab omni publica exactione et exercitali expeditione*, herunder kongeskatten *stofa*. Forbindelsen *proprietas-stofa* i dette diplom er tilsyneladende vanskeligt foreneligt med, at *jus proprietatis* betegnede retten til at disponere over jorden ved gave, salg eller bytte (jf. Schmitt, anf. arb., s. 72, 76), mens indehavere af *Königszins*-pligtig jord ifølge *Edictum Pistense* skulle have kongens tilladelse til afhændelse af deres besiddelse (se ndfr. s. 443 f. med Schmitt, anf. arb., s. 116 f. og 125 ff.). Schmitt omtaler muligheden for (s. 401 note 656), at Winebertus kan have besiddet *Königszins*-pligtig jord ved siden af den omtalte *proprietas*, men anser det for usandsynligt. Der består måske næppe nødvendigvis nogen modsætning mellem definitionen af *jus proprietatis* i kongelige gavediplomer til hans tro mænd (*fideles*) og dette tilfælde, hvor *Königszins*-pligtig besiddelse betegnes som *res suae proprietatis*. Datidens ejendomsbegreber havde forskelligt indhold, alt efter hvilken social gruppe, de anvendtes om (se ovfr. note 19). Ebner siger da også, at besiddelse af *proprietas* ikke udelukkede en forpligtelse til at svare *Zins* »wengleich Zinsfreiheit überwogen haben dürfte« (Ebner, anf. arb., s. 234). Men dette tilfælde illustrerer under alle omstændigheder, hvor vanskeligt det kan være at indpasse de tidligt middelalderlige data i en modsigelsesfri tese.

⁹⁸ Gockel, anf. arb., s. 100; Schulze, anf. arb., s. 340 f., 130 ff., 246 f.; jf. Schmitt, anf. arb., s. 131 ff., 135 f.

⁹⁹ Jf. f. eks. følgende formuleringer i Ludvig den Frommes gavebrev til to klostre i 831 og 839, hvor han i det alemanniske område skænker henholdsvis Kempten *decimam partem de omni tributo et de his omnibus, quae a populo in duobus comitatibus Attonis, qui sunt in Bertoldesbara, ad partem publicam exigitur* og Reichenau *quandam partem census seu tributi quae nobis annuatim ex Alamannia persolvebantur* (Schulze, anf. arb., s. 135 f.; jf. Schmitt, anf. arb., s. 123 f.). Jf. også citatet fra Arnulf af Kärntens Würzburg-privilegium i 889, ovfr. s. 434.

¹⁰⁰ Jf. — foruden ndfr. s. 443 f. — her et tilfælde fra det alemanniske område, hvor Ludvig den Tyske i 867 fritager 17 beboere i Argengau mod afståelse af 9 *mansi cum mancipiis* for den *census*, som de og deres forfædre har svaret kongen og hans forgængere, og samtidig tilstår dem »das volle alamannische Recht, das in der Volkssprache Phaath genannt wurde: *plenam legem, quae vulgo dicitur phaath, sicut ceteri Alamanni* ... Sie müssen ... freie

indehavere har svaret *Königszins* udover, hvad der måtte blive ydet af afhængige *mansi ingenuiles* og *lediles* under lenet, hvor sådanne forekommer.¹⁰¹ Det synes at være den almindelige opfattelse, at vasallens forpligtelse overfor kongen blev opfyldt gennem hans militærtjeneste eller anden form for kongetjeneste, og at han derfor stod udenfor kredsen af *Königszins*.¹⁰² Schmitt anfører imidlertid et enkelt eksempel på, at en vasal hos abbed Bernhard af St. Gallen i 887 af Karl den III blev fritaget for en sådan *census*,¹⁰³ også Schulze opfatter denne som *Königszins*.¹⁰⁴ Vi skal ikke gå ind i en diskussion af disse spørgsmål og alene nævne, at en begrænsning af *Königszins*-forpligtelsen indenfor et *beneficium* til lensindehaverens *mansi ingenuiles* og *lediles*, mens *Salland* (*terra dominica*) og *mansi serviles* stod udenfor (ligesom på de kongelige gårde i *Lorscher Reichurbar*¹⁰⁵) ville svare til forholdene i England.¹⁰⁶ – Det kan iøvrigt bemærkes, at vi i *Domesday*

Leute gewesen sein, obgleich sie der *plena lex* nicht teilhaftig waren. Die in der Königsurkunde fassbare Verbindung zwischen der Verleihung des vollen alamannischen Rechtes und der Befreiung von der Leistung des Königszinses legt die Vermutung nahe, dass dieser Zins als Zeichen einer minderen Rechtsstellung gewertet wurde«. (Schulze, anf. arb., s. 132 f.). Jf. Schmitt, anf. arb., s. 124; Rolf Sprandel, Grundherrlicher Adel, rechtsständige Freiheit und Königszins. Deutsches Archiv 19, 1963, s. 8, 23 f. Schulze antager, at der muligvis kan være tale om kongelige frigivne og følgelig om en kopskat af de pågældende (jf. også Sprandel, anf. arb., s. 8). Wilh. Störmer derimod taler om muligheden af »Reichsadelige . . . die in königlichem Auftrag nach Alemannien kamen und für königlichen Besitz, der ihnen zugeteilt wurde, Zins zahlten«. Efter at have etableret sig i Alemannien ønskede de ikke alene at bevare deres frankiske ret, men også at opnå alemanners *plena lex* (Wilh. Störmer, Früher Adel. Monographien zur Geschichte des Mittelalters 6, 1, 1973, s. 24 ff.). Denne tolkning strider dog mod kilden, der taler om en *census*, »quem antea illorum antecessores nostris antecessoribus persolverunt . . .« (jf. citat fra kilden hos Schulze, anf. arb., s. 132 note 325).

¹⁰¹ Jf. indtægten på 1.000 *Frischlinge* i slutopgørelsen i den churrætske *Reichsurbar*, der blev ydet *inter maiores et minores*, ovfr. note 75. Om der er tale om en afgift (*Königszins*) af de af lenene afhængige *mansi* eller om en ydelse af lensindehavere personligt, lader sig ikke afgøre ud fra kilden. – I denne sammenhæng kan også fremdrages lenene under St. Germain des Prés. Her forekommer henholdsvis store og små *beneficier*. I forbindelse med de store len står opført ydelser af offentlig oprindelse, men disse hviler alene på de afhængige *mansi ingenuiles* med deres *coloni* under lenet, ikke på dets *mansus dominicatus* med tilliggende. Ved de små len, der iøvrigt som regel betegnes som *mansi ingenuiles* i lighed med *coloni*-besiddelser, er der kun undtagelsesvis opført ydelser af lignende art. (Jf. Metz i Deutsches Archiv 1959, s. 196–98; sm., Das karolingische Reichsgut, s. 62 f. og 198 f.). Da fremstillingen hos Metz kan være lidt vanskelig at følge uden kendskab til kilden, henvises der for de store lens vedkommende direkte til Polyptyque de l'abbaye de Saint-Germain des Prés II, publ. par Auguste Longnon, 1886–95, Fragmentum I nr. 3–14 og II nr. 13–15 og for de små len, sst., Fragmentum II nr. 4 (med ydelser), og *breve* I nr. 39, V nr. 92, VI nr. 2 og 55, XII nr. 47, XV nr. 92 og 93, XVI nr. 90 og 92, XVII nr. 48 (uden ydelser).

¹⁰² Sprandel, Grundherrlicher Adel, s. 8; Metz, Das karolingische Reichsgut, s. 227 f.

¹⁰³ *a quodam censu, quod ad regium jus pertinebat* (Schmitt, anf. arb., s. 124). – Jf. ydelser af et af de små len (nr. 4) under St. Germain des Prés, ovfr. i note 101.

¹⁰⁴ Schulze, anf. arb., s. 131.

¹⁰⁵ Gockel, anf. arb., s. 46 ff., 94 ff, med Staab, anf. arb., s. 49 ff., 359. – Jf. iøvrigt de afgiftsfri *mansi dominicati* overalt i Polyptychon fra St. Germain des Prés, ed. cit. II, *passim*.

¹⁰⁶ En undersøgelse af R. H. C. Davis fra Øst-England viser, at kongeskatten, *the King's feorm, hidage, consuetudo regis* eller under hvilket navn, den nu går, hviler på den under herregården (*manor'en*) hørende fiskaljord (*sokeland, jf. gafolland*) med dens frie befolk-

Book i et område som Danelagen, hvor der er registreret et meget stort antal frie bønder, de såkaldte *sochemanni* og *liberi homines*, finder præcist samme fordeling af fiskaljorden mellem henholdsvis konge, gejstlige og verdslige lensmænd som på Kontinentet i karolingisk tid,¹⁰⁷ og også begrænsning i dispositionsretten for fiskaljordsbesiddelse.¹⁰⁸

Kontinentet har ingen *Domesday Book*. Det har kilder som de to *Reichsurbare* fra Lorsch og Churrätien eller abbed Irminons Polyptychon fra St. Germain des Prés m. fl., men ingen i princippet landsdækkende beskrivelse af kongeligt, gejstligt og verdsligt gods som i den engelske kilde. Det er derfor, trods de århundreder, der skiller *Domesday Book* fra Karolingertiden, rimeligt at fremdrage den til belysning af de forhold i datiden, som vi her forsøger at forstå. Det materiale, der ligger til grund for *Domesday*-redaktionerne, er indsamlet efter en beslutning taget af Vilhelm Erobreren og hans *witan* i julen 1085, men den instruks, som *Domesday*-kommissionærerne skulle følge, pålagde disse at indhente oplysninger om forholdene såvel i 1085 som *tempore regis Edwardi* (T.R.E.). *Domesday Book* består idag af de to hovedmanuskripter, *Little Domesday*, der dækker Norfolk, Suffolk og Essex, og *Great Domesday*, der omfatter de øvrige grevskaber i landet. Overleveringsmæssigt repræsenterer de to kilder imidlertid forskellige stadier i tilblivelsen, idet *Little Domesday* i modsætning til *Great Domesday* aldrig er blevet underkastet en endelig redaktion og derfor indeholder et væld af oplysninger, der er bortredigeret i den større *Domesday Book*, eksempelvis indeholder *Little Domesday* langt flere oplysninger om forholdene T.R.E.

Det kan bl. a. af den grund da heller ikke undre, at der ved tilrettelæggelsen af *Domesday*-materialet er fulgt vidt forskellige principper i henholdsvis det nordlige Danelagen som f. eks. Yorkshire, Derbyshire, Nottinghamshire og Lincolnshire, der er beskrevet i *Great Domesday*, og i det østlige Danelagen som Norfolk og Suffolk, der er indeholdt i den lille *Domesday*. Men trods forskel i tilrettelæggelse og terminologi fremgår det klart, at Danelagens *sochemanni* og *liberi homines* – der jo ligesom indehaverne af Kontinentets *mansi ingenuiles* og *lediles* var pålagt kongeskat (*consuetudo regis* hedder den i *Domesday Book*), tingpligt og ydelser af forskellig art (*paraveredus*, *averagium* m. v.) overfor kongen¹⁰⁹ – overalt i øst som i nord var knyttet enten til kongen, adelen eller kirken, almindeligvis beskrevet som en direkte tilknytning til deres herregårde (*manors*), det være sig i kong Vilhelms tid som T.R.E. Med andre ord: vi finder i angelsachsisk England som i det karolingiske rige, at noget fiskaljord eller *sokeland* står i mere umiddelbar forbindelse med kongen og hans gods end anden. Det bånd, der knytter en *soke-man* eller en *liber homo* til indehaveren af en ikke-kongelig *manor*, synes imidlertid normalt alene at have bestået i et *commendatio*-forhold, mens kongen har bevaret *soke*-ret-tighedeme over den pågældende, d.v.s. jurisdiktion, *consuetudo regis* m.v., der således hører under og administreres af *hundred* (i øst) eller *wapentake* (i nord) og i sidste instans af greven. Men i en lang række tilfælde, ikke mindst når det gælder gejstlige godser, har indehaveren af *manor*'en tillige *soke-rights* over en del af eller alle sine *sokemen* og *liberi*

ning af *liberi homines* og *sochemanni*, men ikke på *manor*'ens *inland* (*terra in dominio*) og ufrie bønder. (The Kalendar of Abbot Samson of Bury St. Edmunds, ed. R. H. C. Davis. Camden 3. rd ser., vol. LXXXIV, 1954, s. XXXII–XLVII; jf. også sm., East Anglia and the Danelaw. Transactions of the Royal Historical Society. 5. ser. V, 1955, s. 33 f.; Kristensen, anf. arb., s. 43 f.).

¹⁰⁷ Se det følgende.

¹⁰⁸ Kristensen, anf. arb., s. 61 note 136. Det må understreges, at begrænsninger i dispositionsret kan hænge sammen med andre forhold end dem, *Königszins* giver anledning til.

¹⁰⁹ Jf. henvisningen ovfr. i note 106 til R. H. C. Davis og Kristensen.

homines, og disse rettigheder, der i virkeligheden er udtryk for immunitet, divergerer fra tilfælde til tilfælde, eller kan som i nord være af mere ensartet omfang indenfor hvert grevskab, og indbefatter varierende grader af jurisdiktion (*soca et saca*), ret til *consuetudo regis* eller dele deraf m. m. Men forholdene kan også være mere komplicerede, idet *sokere*-rettigheder over en ikke-kongelig *manor's* frie befolkning ikke altid tilhører enten kongen (*hundred, wapentake*) eller *manor's* indehaver, men kan tilhøre en helt tredje person og hans *manor* i grevskabet. Kongen har altså i sådanne tilfælde givet afkald på visse af sine *sokere*-rettigheder til fordel for verdslige eller gejstlige stormænd, selvom disse rettigheder vedrører *sokemen* og *liberi homines*, der slet ikke hører under vedkommende *manors*, men er kommenderet til helt andre *lords*. Hertil kommer, at *sokere*-rettigheder over frie mænd og *sokemen* undertiden i nord som i øst kan være opdelt mellem flere *lords*, ligesom »halve *sokemen*« ikke er noget ukendt fænomen i Danelagen.

Danelagens frie bonde har da, med mindre han direkte er knyttet til kongens gårde, almindeligvis haft i det mindste to *lords*: kongen og den *lord*, til hvem han er kommenderet, og som undertiden tillige kan have visse *sokere*-rettigheder over ham. Ligesom på Kontinentet ser vi således en tydelig opdeling af kongens fiskaljord mellem konge, gejstlige og verdslige lensmænd, og vi ser, hvorledes andre end kongen gennem forleneringer og/eller immunitet af varierende omfang har fået rettigheder i forbindelse med kongens fiskaljord og dens frie befolkning. Kildematerialet fra Kontinentet lader os fortrinsvis få indblik i forholdene på kongens og kirkens godser. Værdien af at tage *Domesday Book's* Danelagen-afsnit frem ligger i, at de på grund af kildens dækning af alle former for gods her i et område med mange frie bønder lader det samfundsmønster, der kun lader sig tegne i visse omrids på Kontinentet, træde langt tydeligere frem.¹¹⁰

Foreligger der end uafklarede spørgsmål såvel med hensyn til sammenhængen mellem *Vollfreiheit* og skattefrihed som vedrørende de forhold, under hvilke en vasal personligt måtte optræde som *Königszinser*, står det væsentlige dog ubestrideligt klart: det er ikke *Gemeinfreie*-lærens frie bønder eller deres selveje, der svarer kongeskat. De frie mænd — og *Lazen* — der betaler denne skat, er alle folk, der ikke har fuld rådighed over deres person eller deres jord.¹¹¹ Det fremgår med al tydelighed af en kilde som *Edictum Pistense*. Kun med kongens tilladelse kan de disponere over sig selv eller deres besiddelse,¹¹² selv i de tilfælde, hvor besid-

¹¹⁰ For *Domesday Book* og Danelagen, se exkurs *Soca in Domesday Book* til min tidligere anf. afhandling, s. 74–85. At *liberi homines* og undertiden *sokemen* kan være indehavere af *manors* er et forhold, som vi ikke behøver at komme nærmere ind på i foreliggende sammenhæng.

¹¹¹ Se også Schmitt, anf. arb., s. 116 f., 125 ff.

¹¹² Sst., med *Edictum Pistense* kap. 28: Ut illi Franci, qui census de suo capite vel de suis rebus ad partem regiam debent, sine nostra licentia ad casam Dei vel ad alterius cuiuscumque servitium se non tradant, ut res publica, quod de illis habere debet, non perdat. Quodsi aut seipsos aut res suas ad casam Dei aut ad alterius cuiuscumque servitium sine licentia nostra tradere voluerint, sicut in capitulari avi nostri continetur de his, qui pro furto se in servitium tradere cupiunt, comites vel vicarii hoc eis non consentiant, sed ex banno nostro prohibeant. Quod et si contra bannum nostrum fecerint, ipsi, qui eos receperint, bannum nostrum, id est solidos sexaginta, componant. Et si ipsos in servitio suo habere voluerint vel illorum res, de quibus census ad partem regiam exiebat, tenere voluerint, census, quem ipsi Franci debebant vel qui de illorum rebus exire solebat, ad nostram regiam partem componant, sicut in praefato capitulorum libro tertio, capitulis XV. et LXXXVI. et in libro IV, capitulo XXXVI. habetur. Et quia, sicut in sacris ecclesiasticis regulis invenitur,

delsen er arvelig indenfor slægten og betegnes som *hereditas*.¹¹³ Schmitts og de seneste årtiers gentagne og berettigede kritik af *Königsfreie*-læren til trods kan man ikke frigøre sig fra en fornemmelse af, at der uagtet de mange svage punkter i teorien muligvis alligevel kunne være et eller andet om snakken, når *Königsfreie*-teoretikere taler om »kongens livegne«, om »eine unfreie Freiheit« og »freie Unfreiheit« (Bosl)? Skulle det brede lag af frie mænd, således som 70-ernes forskning lægger op til, have været *Königszins*er, så må konsekvensen i hvert fald blive, at dette lag hverken var *Gemeinfreie* eller havde selveje. Men med denne konsekvens er vi vist omsider nået frem til den tredje og sidste problemstilling, vi vil tage op til drøftelse i forbindelse med Schmitts bog: den frie befolkning og dens sammensætning.

III

Vi har i det foregående diskuteret problemer omkring jordbesiddelsesforhold, kongeskat og fiskaljord og kan nu vende os til det, sagen i virkeligheden drejer sig om: den frie bondebefolkning i Karolingerriget. I Schmitts bog var det spørgsmålet om *Gemeinfreiheit* og *Königsfreiheit*, der stod til debat, og det er da også det, vi her skal tage stilling til.

På grundlag af sine analyser har Schmitt kunnet udsondre flere kategorier af *liberi homines*, og i sin konklusion opregner han følgende:¹¹⁴

1. *Grundherren*.
2. små *Allodbauern*.
3. vasaller kommenderet til kongen, til kongelige *vassi*, abbeder og bisper.
4. *liberi* på *Königsland*.
5. *liberi* med prekarier af kongeligt gods.
6. *liberi* inkorporeret i kongelige *Grundherrschaften*.
7. *liberi* med prekarier under verdslige og kirkelige *Grundherrschaften*.
8. *liberi* inkorporeret helt og fuldt som fæstere i sådanne *Grundherrschaften*, herunder frigivne.

'prior observatio durior, posterior autem exigente causa inclinatio' fuit, post hæc præfata capitula decessorum et progenitorum nostrorum huiusmodi, sicut prædiximus, Francis hominibus res suas ad casam Dei vel aliis tradere ac vendere eosque ad divinum servitium converti, si vellent, non prohibuerunt, sicut in capitulis libri primi, capitulis CXXXII. et CXXXIV. et in libro II, capitulo XXXI. et in libro IV, capitulo XIX. continetur. Si quis de talibus Francis de suis rebus tradere vel vendere voluerit, non prohibemus; tantum ut ius regium, quod sibi debetur, sine ratione non perdat; quia iniustas consuetudines noviter institutas imponere cuique non volumus, quas in quarto libro eorundem capitulorum prohibitas cap. XLVII. legimus. De illis autem, qui secundum legem Romanam vivunt, nihil aliud, nisi quod in eisdem continetur legibus definimus. (citeret hos Schmitt, anf. arb., s. 384 note 583 og 585). Se også kap. 30, citeret ovfr. i note 92. Jf. endv. kongelig bekræftelse af overdragelser af *Königszins*-pligtig besiddelse, f. eks. Schmitt, anf. arb., s. 122 med note 615 og s. 126 med note 628.

¹¹³ Se *Edictum Pistense* kap. 30; jf. Karl den Skaldedes *Praeceptum pro Hispanis* kap. 7, begge citeret ovfr. i note 92.

¹¹⁴ Schmitt, anf. arb., s. 245.

Ser vi bort fra *Grundherren*, vasaller og prekarieindehavere — grupper, der iøvrigt, som Schmitt selv er inde på, må overlappe hinanden¹¹⁵ — så bliver der tre hovedkategorier tilbage: (a) *liberi*, der sidder på *Königsland*, d.v.s. fiskaljord, (b) *liberi*, der er inkorporeret i kongelige, verdslige og gejstlige *Grundherrschaften*, herunder frigivne,¹¹⁶ og endelig (c) små *Allodbauern*. Ingen af disse kategorier kan betegnes som *Gemeinfreie*. Indehavere af fiskaljord, ved vi, svarer *Königszins* — i hvert fald, når denne besiddes som bl. a. »arvefæste« — og *Königszins* har ikke som *Gemeinfreie*-lærens selvejerbonde fri dispositionsret over sin person eller sin jord. Den forudgående diskussion af *Königsland*- eller fiskaljordbegrebet har pointeret, at også *mansi ingenuiles* og *lediles* på kirkens og adelens godser var fiskaljord, og følgelig falder de to kategorier: (a) *liberi* på *Königsland* og (b) *liberi* under kongelige, verdslige og gejstlige gårde sammen i een gruppe: *liberi* på fiskaljord, hvad enten denne nu hører under konge, adel eller kirke. Hvad angår den tredje og sidste hovedkategori, Schmitts små *Allodbauern*, viste de sig ved nærmere gennemlæsning af kilden ikke at være frie selvejerbønder — »hommes sans seigneur« — men tværtimod *proprietas*-indehavere og bundet til en *senior*, under hvem de drog ud, når kongen udbød sin hær til krigstjeneste. Vi kan fortsat diskutere, hvilke sociale grupper, disse *liberi* med *proprietas* omfattede,¹¹⁷ men for alt hvad vi ved, så er *proprietas*-besiddelse kommet i stand ved kongelig gave, og der foreligger overhovedet intet, der taler for, at *proprietas* har nogetsomhelst med *Gemeinfreie*-lærens bondeallod at gøre.¹¹⁸ Memoratoriets og de øvrige kapitularers *liberi* med *proprietas* omfatter iøvrigt også større *proprietas*-indehavere, der ligesom lensindehaverne ydede fuld hærtjeneste.¹¹⁹ Når kongen skænker *jus proprietarium* til sine tro mænd (*fideles*) — selv så små besiddelser som en enkelt *mansus*¹²⁰ — og f. eks. overdrager tidligere beneficiar til *proprietas*, har disse folk kunnet kommenderer sig til hvem, de måtte ønske, når blot de fortsat ydede den fulde militærtjeneste, eller når besiddelsen var på 2—3 *mansi* eller mindre, delte byrden med andre *proprietas*-indehavere med lignende besiddelsesstørrelser.

Vi må konstatere, at det ikke har været muligt for Schmitt på grundlag af det store kildemateriale, han har gennemarbejdet, at fremføre noget holdbart belæg for eksistensen af den frie selvejerbonde.¹²¹ Er det ikke på tide, at denne forlængst forældede konstruktion for tid og evighed definitivt manes i jorden?

Men hvorledes med de *Königsfreie*, de »ufrie frie« eller »frie ufrie«? Da de ovenfor omtalte *Grundherren*, vasaller, prekarieindehavere og nu også de små allodbønder må holdes udenfor diskussionen om datidens frie bondebefolkning, så bliver der tilbage af frie, der synes at måtte svare til, hvad forskningen kalder

¹¹⁵ Schmitt sst.

¹¹⁶ Det må bero på en lapsus, når Schmitt kun opererer med frigivne på verdsligt og kirke- ligt gods og også overser *Lazen* på kongens gods.

¹¹⁷ For det flertydige *proprietas*-begreb, jf. henvisning til Ebner ovfr. i note 19.

¹¹⁸ Jf. ovfr. note 36.

¹¹⁹ Jf. ovfr. note 24.

¹²⁰ Jf. Recueil des Actes de Charles II le Chauve roi de France I, ed. M. Georges Tessier, 1943, nr. 5.

¹²¹ Jf. iøvrigt ovfr. s. 431 med note 47.

bønder,¹²² ene og alene den store gruppe af *Königszinser*. Om den ved vi som sagt, at den var begrænset i sin dispositionsret over jorden og retten til uden tilladelse at begive sig i tjeneste hos adel og kirke. Men er det rimeligt af den grund at holde fast ved betegnelsen *Königsfreie*?

Nej. For det første er ordet en moderne konstruktion, som ikke modsvares af noget udtryk i samtidens kilder.¹²³ For det andet er dette begreb så intimt og uadskilleligt forbundet med hele *Herrschaft*-tesen, at det kun får virkelig mening i relation til det samfundssystem, *Herrschaft*-teoretikerne forestillede sig. Da der i dette alene var plads til et kongeligt herredømme udenfor adelens selvgroede og autonome *Herrschaft*-område, så måtte frie mænd i kongens tjeneste og på kongens jord følgelig defineres på denne baggrund. 70'ernes forskning har i stigende grad gjort denne tese uaktuel, når det betones, at alle frie mænd, adelen inklusive, har været inkorporeret i grevskabsorganisationen og været forpligtet overfor kongen, og at den større eller mindre uafhængighed, som de private *Grundherrschaften* nød, alene var kommet i stand ved kongelig gave og immunitetsindrømmelser. Den organisation for de *Königsfreie*, som Th. Mayer, Dannenbauer og Bosl beskrev, må følgelig have været en organisation for hele riget, knyttet til grevskabet, og som dette omfattende alle frie mænd og *Lazen*. Der foreligger således ikke længere grundlag for at betone en speciel *Königsfreiheit* eller organisation for *Königsfreie*.¹²⁴ Definitionen på en *Königsfreier*: »ein 'Königsfreier' ist frei von einer privaten oder kirchlichen Grundherrschaft, aber praktisch Eigentum des Königs«¹²⁵ bliver yderligere meningsløs, når det viser sig, at fiskaljord med *Königszinser* ikke blot hørte under kongen, men i realiteten var fordelt mellem konge, adel og kirke, omend med særlige bånd til kongedømmet bevaret.

At vi må tage afstand fra udtrykket *Königsfreie* som betegnelse for datidens *Königszinser*, er een ting. Noget andet er, at hele *Lazen*-institutionen såvel som

¹²² For Müller-Mertens er indehaveren af en besiddelse på 3-4 *mansi* bonde, »auch wenn er mit zahlreichen Familienmitgliedern, mit unfreien Knechten und Mägden wirtschaftete oder gewirtschaftet haben mag« (citat hos Schmitt, anf. arb., s. 95; jf. ovfr. note 25). Problemerne omkring begrebet bonde kan dog ikke udelukkende reduceres til et spørgsmål om størrelsen af vedkommende jordbesiddelse. De mangeartede afhængigheds- og tjenesteforhold, som kilderne afdækker for indehavere af *mansi ingenuiles*, vil utvivlsomt resultere i helt nye og mere relevante definitioner. For datidens bondebegreb, jf. senest Wort und Begriff 'Bauer', Zusammenfassender Bericht über die Kolloquien der Kommission für die Alttertumskunde Mittel- und Nordeuropas, hrsg. von Reinh. Wenskus m. fl. 1975. Her konstaterer Ruth Schmidt-Wiegand f. eks. i artiklen »Der 'Bauer in Lex Salica'«: »Den Bauern als Stand oder Berufsgruppe gab es nocht nicht« (s. 129), men dog frie mænd med egen gård (*curtis* og *casa*), der selv arbejdede i marken (s. 150).

¹²³ Jf. også Staab, anf. arb., s. 358; H. Krause, art. *Königsfreie* i Handwörterbuch zur Deutschen Rechtsgeschichte II, 1978. Se også afvisningen af begreberne *Königs-* og *Rodungsfreiheit* hos H. K. Schulze i Historische Zeitschrift 219, 1974.

¹²⁴ For forholdet mellem *centena* og grevskabsorganisation, se Schulze, Die Grafschaftsverfassung, s. 319-25 og *passim*. Selv om meget tyder på, at *centena*'en i karolingisk tid ikke var særdistrikt for militærkolonister, således som *Königsfreie*-teoretikere har antaget, men snarere et underdistrikt indenfor grevskabsorganisationen, så har særlige organisationer – beslægtet med Senatikkens *cursus publicus* – for folk knyttet til den offentlige samfærdselsorganisation ikke været ukendt i Karolingertiden. Jf. f. eks. *societas parafridorum* i Worms (897) hos Staab, anf. arb., s. 45 og 353.

¹²⁵ Staab, anf. arb., s. 358.

frigivelser fra kongens, hans mænds og kirkens side i forskellige sammenhænge og under forskellige former naturligvis har været overordentligt centrale realiteter i datidens samfund, således at dette i Merovinger- som i Karolingertid har omfattet ganske betydelige befolkningsgrupper, der — som *Königsfreie*-teoretikerne med rette påstod — havde deres rod i ufrihed.¹²⁶ Denne kendsgerning er dog ikke ensbetydende med, at betegnelsen *Königsfreie* fuldt og helt lader sig erstatte af udtrykket *Lazen*, da *Königszins*-gruppen omfatter indehavere af såvel *mansi lediles* som *mansi ingenuiles*. Iøvrigt står det ubestrideligt klart, at Karolinger-tidens *ingenui* og *liberi* har inkluderet frigivne, men vi har ingen midler til at vurdere i hvilken udstrækning, indehavere af *mansi ingenuiles* og folk af ufri herkomst dækker hinanden.¹²⁷ Indtil et andet og bedre navn måtte foreligge, må fællesbetegnelsen *Königszins* være at foretrække frem for ikke blot *Königsfreie*, men altså også *Lazen*.¹²⁸

Lad os da begrave de *Königsfreie* med de *Gemeinfreie* for stedse og i stedet i fortsættelse af resultaterne hos bl. a. Staab fastslå:

1. at der i det karolingiske rige som i det merovingiske, delvis som arv fra senantikken, men også med andre forudsætninger, eksisterede et lag af frigivne eller *Lazen*, der bl. a. var karakteriseret ved en lavere *wergeld* end den, der tilkom *ingenuus*, og at der iøvrigt i Karolingertiden var en tilbøjelighed til at betegne frigivne som *ingenui* og *liberi*;
2. at både *ingenui* og *Lazen* havde visse offentlige opgaver og funktioner at udøve;
3. at begge kategorier, når der blev svaret kongeskat af deres besiddelse, ikke havde fuld og ubegrænset dispositionsret over deres jord eller deres person.

Det i titlen til foreliggende afhandling stillede spørgsmål må med andre ord besvares med, at de frie bønder i tidlig middelalder hverken var frie selvejere eller

¹²⁶ Se Schmitt, anf. arb., s. 160–67; Staab, anf. arb., s. 32–106, 352–56. Se iøvrigt Th. Mayer, *Mittelalterliche Studien*, s. 139–63, 164–86; Schlesinger, *Das Heerkönigtum. Vorträge und Forschungen III*, 1954, s. 123 f.; Reinh. Wenskus, *Stammesbildung und Verfassung*, 1961, s. 457 f., 490.

¹²⁷ Se bl. a. Schmitt, anf. arb., s. 160–67, jf. s. 22 f. For Karl den Store eksisterede der ingen »halvfri« gruppe mellem fri og ufri: *non est amplius nisi liber et servus*, se Müller-Mertens, anf. arb., s. 60; H. Krause, *Die liberi der lex Baiuvariorum*. Festschrift für Max Spindler zum 75. Geburtstag, 1969, s. 68 ff.; Th. Mayer, *Die Königsfreie und der Staat*, s. 39; jf. Adolf Waas, *Die alte deutsche Freiheit*, 1939, s. 70. For ufri (*servi*), der ønskede at frigives (*se ingenuare*) til status som *bargildi* (*facere se bargildiones*), se bl. a. Th. Mayer i *Mittelalterliche Studien*, s. 156; Müller-Mertens, anf. arb., s. 74 f.

¹²⁸ Det samme må også gælde benævnelsen militærkolonister, der i mange sammenhænge er fuldt korrekt, men ligesom *Lazen* ikke dækker samtlige tilfælde af *Königszins*. Det var således for snævert, når jeg i min ovfr. anf. afhandling om Danelagen-institutionerne for at undgå udtrykket *Königsfreie* og i stedet understrege tilhørsforholdet til hæren talte om *soldier-colonists* eller *military colonists*. Selv om den frie bondebefolkning i Danelagen ganske givet har indbefattet efterkommere efter vikingernes militærkolonister (jf. anf. arb., s. 61 ff.), så er det mere korrekt også her at tale om *Königszins* (for de pågældende *liberi homines*'s og *sochemanni*'s forpligtelse til at svare kongeskat, jf. ovfr. note 106). For *Lazen* i Danelagen (*ceorl* og *liesing*), se ndfr. s. 450.

som helhed bestod af frigivne. Når vi tager vort udgangspunkt i de grupper af *liberi*, som Schmitt har fundet frem til, er det i virkeligheden datidens *Königszinser*, der er ene og alene om at repræsentere, hvad man kunne kalde »frie bønder« — uden dermed at være sagt, at samtlige *Königszinser* var bønder, eller at betegnelsen »frie bønder« overhovedet er særlig relevant længere.¹²⁹ De pågældende sad på *mansi ingenuiles* og *lediles*, d.v.s. fiskaljord, under konge, adel og kirke, de hørte efter alt at dømme under grevskabsorganisationen, svarede kongeskat og var på anden måde forpligtet overfor kongen ligesom andre frie mænd. Båndet til kongen var således generelt for alle *Königszinser* — med mindre det var blevet ophævet gennem ubegrænset immunitetsindrømmelse — men hvor disse sad på fiskaljord, der hørte under ikke-kongeligt gods, stod de tillige, ved et *commendatio*-forhold formodentlig, i adelens eller kirkens tjeneste. Det faktum, at *Königszins*-pligtig fiskaljord ikke blot hører under kongen, men også under adelens og kirkens gårde, og at der uden for dette system ikke kan påvises eksistensen af frie selvejerbondebesiddelser, viser utvivlsomt, at herregårdssystemet — tyskernes *Grundherrschaft*, englændernes *manorial system* og franskmændenes *seigneurie foncière* — er led i selve organisationen af riget og står i intim sammenhæng med *Gefolgschafts*-institutionen og grevskabsforfatningen. Det er et samfundssystem, hvor indfaldsvinkler i forskningen som »adelens selvgroede 'Herrschaft über Land und Leute'« næppe rigtig slår til længere, i hvert fald ikke når dette herredømme ses isoleret som et overordnet aspekt i samfundsorganisationen. Her synes snarere at være tale om, at organisationen af fællesskabets anliggender — d.v.s. alle sager, der ligger udenfor den private sfære eller husherredømmets — udgår fra stammekongen, frankernes konge, og at grever, centenarer (m. fl. betegn.) og i sidste instans indehaverne af herregårdene, d.v.s. kongens mænd, verdslige som gejstlige, og deres undervasaller, har deres placering og bestemte funktioner indenfor denne organisation.

Det kit, der har holdt dette samfundssystem sammen, synes at have været personlige bånd, vertikalt som horisontalt, mellem mennesker på alle planer i samfundet, og bånd af tilsyneladende højst varierende art og indhold. Så vidt jeg kan se, må een af de mest påtrængende forskningsopgaver i tidlig middelalder blive en fortsat, men langt mere indgående drøftelse og forståelse af disse bånd, deres baggrund og den tankeverden, de er udtryk for. Og her ikke mindst af selve herregårdssystemet, dets forudsætninger og de mangeartede afhængighedsforhold, vi finder indenfor dette, og som måske mere end noget andet, når det gælder de afhængige frie og frigivne, leder tanken hen på indo-europæisk klientvæsen. Efterhånden som sløret over det tidligt middelalderlige samfund og dets mekanismer løfter sig mere og mere, vil vi også være bedre rustet til at forstå ideologien bag *Lazen*-institutionen og frigivelser i det hele taget, såvel som bag den begrænsede dispositionsret over person og besiddelse, der er kendemærket på datidens *Königszinser*, hvad enten han nu sidder på fiskaljord under adel og kirke eller direkte under kongen. Det stadigt tilbagevendende spørgsmål, når det gælder det tidligt middelalderlige samfund og dets organisation, melder sig naturligvis også her: i

¹²⁹ Jf. ovfr. note 122.

hvilken udstrækning gør sen-antikke traditioner, germanske, en blanding af begge eller endelig en fælles indo-europæisk baggrund sig gældende? Sikkert er det, at det ikke nytter at stirre sig blind på alternativet: romersk-germansk arv. Vi må i langt højere grad end vel tidligere generationer gjorde, øge vor forståelse for den indo-europæiske arv og de mulige fælles forudsætninger der.

En egentlig drøftelse af disse spørgsmål ligger naturligvis udenfor, hvad foreliggende diskussionsindlæg kan rumme, og vi skal begrænse os til at knytte nogle enkelte bemærkninger dertil, idet vi vil tage vort udgangspunkt i hovedsynspunktet hos *Königsfreie*-teoretikerne, således som det kommer til udtryk hos Th. Mayer:

»Eine Erkenntnis ... lässt sich weitgehend verallgemeinern, dass es freie Bauern im Sinne der alten Auffassung von den Urfreien, den Volfreien der Volkrechte nicht in grosser Zahl gegeben hat. Sie haben nicht die Masse der 'freien' Bauern ausgemacht, und ein guter Teil von ihnen ist in den Adel aufgestiegen. Die in grosser Zahl entgegertretenden Freien verdankten ihre 'Freiheit' bestimmten Ursachen, dem Königsdienst als Krieger oder in anderer Form, aber auch der Rodung u.s.w.«¹³⁰

Dette citat udtrykker vel overhovedet det mest centrale i *Königsfreie*-læren, nemlig at den overvejende del af den frie bondebefolkning ikke havde bestået af *Gemeinfreie*-lærens *Vollfreie*, men af folk, der på et eller andet tidspunkt, personligt eller deres forfædre, havde fået deres frihed skænket ovenfra, fra kongen. Mens det første synspunkt, fraværet af *Gemeinfreie*-lærens frie selvejerbonde, som vi har set, stadig og ubetinget holder stik, så må vi nok sætte spørgsmålstegn ved, om ikke blot indehavere af *mansi lediles*, men også hovedparten af dem, der sad på *mansi ingenuiles*, virkelig skulle have deres oprindelse blandt folk, der gennem frigivelser (i forbindelse med militærkolonisation, rydning o.s.v.) havde opnået deres nye status? Som vi netop har berørt, er de mange former for frigivelse, også til fuld *ingenuitas*, veldokumenteret, ligesom den vaklende *ingenuus*-terminologi i Karolingertiden er en kendsgerning, men alligevel vil vi vægre os ved med Th. Mayer at sætte lighedstegn mellem stammelovenes *Lazen* (*Liten*) og de karolingiske *ingenui* eller *liberi* på afhængige *mansi ingenuiles*¹³¹ – så meget mere iøvrigt som Staab for det mellemrhinske område netop har iagttaget, at *Freienhufen* gennemgående var større end *Lazenhufen*.¹³² Når vi alligevel har anset det for relevant at få Th. Mayer-citatet med, skyldes det ikke mindst, at det synspunkt, han gør sig til talsmand for, på smukkeste måde lader sig forene med den tankegang, der kommer til udtryk i kilder fra Alfred den Stores tid i henholdsvis Wessex hos kongen selv og hos vikingerne i Danlagen. Opfattelsen i angelsaksisk England af den fri bonde eller *Königszinsler* er i hvert fald for påfaldende og perspektivrig til, at den bør lades uomtalt i foreliggende sammenhæng.

I Wessex på Alfred den Stores tid tilhørte *ceorl'*en den laveste wergeldkategori på 200 sh. Hans besiddelse var *gafolland*, og selv var han *gafolgelda*,¹³³ d.v.s. han sad på kongens

¹³⁰ Th. Mayer, *Mittelalterliche Studien*, s. 186.

¹³¹ Jf. Th. Mayer, *Die Königsfreien und der Staat*, s. 7–56; sm., *Mittelalterliche Studien*, s. 139–63, 164–86.

¹³² Staab, *anf. arb.*, s. 60.

¹³³ Jf. de kontinentale *Bargilden: liberi homines, quos vocant bargildi* eller de ovfr. (note 127) omtalte karolingiske *servi*, »qui per ingenia vel iniuste consentiente comiti et centenario se ingenuare voluerint et facere se bargildiones qui multo tempore fuerunt servi«? (Müller-Mertens, *anf. arb.*, s. 74 f.). Jf. *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte I*, 1971, artikel: *Biergeld*.

skattejord og svarede kongeskat, *gafol*.¹³⁴ At denne *Königszinser* har været betragtet som halvfri, som frigiven, fremgår af Alfred den Stores Orosius-oversættelse, hvor forlæggets *libertini* gengives med ordet *ceorlum*.¹³⁵ Med andre ord: *Gemeinfreie*-lærens frie selvejerbonde, den angelsaksiske frimand *par excellence*, *ceorl'en*,¹³⁶ viser sig – ikke blot, som nyere engelsk forskning har understreget, at have en *lord* over sig, »a lord who was by no means always the king«¹³⁷ – men ovenikøbet efter opfattelsen hos kongen selv og hans samtid at stå på lige fod med frigivne. At bondefrihed ikke var *Gemeinfreiheit* eller *Voll-freiheit*, men blev betragtet som noget tildelt, en *laetus*-status således, som det var Th. Mayers opfattelse, synes også at finde bekræftelse hos vikerne. Her har vi kendskab til en traktat fra slutningen af 800-tallet mellem kong Alfred og danernes kong Guthrum i East Anglia, hvoraf det fremgår, at vikingekongen havde to kategorier af mænd: 1. daneren og 2. en frigiven, *liesing'en*. Oplysninger i forliget viser, at daneren i henseende til *wergeld* stod på samme trin som den angelsaksiske *thegn*, og denne parallellitet røber, at daneren ikke kan antages at repræsentere bonden, idet *thegn'en* må anses for det angelsaksiske modstykke til den frankiske *vassus*, og der iøvrigt bestod en sammenhæng mellem en mindstebesiddelse på 5 hides og opnåelsen af *thegn*-værdighed. Om *liesing'en* siges det udtrykkeligt, at hans *wergeld* på 200 sh. også skulle gælde for *ceorl'en*, der sad på *gafolland*.¹³⁸ Traktaten og Alfreds Orosius-oversættelse giver dermed et klart indtryk af et samfund, hvor den øverste *wergeld*-kategori af frie mænd, *thegn'en* og daneren, repræsenterede en overklasse, mens den underste frimandsgruppe, *ceorl'en* og danernes *liesing* udgjorde den frie del af bondebefolkningen.¹³⁹ Men de to kilder understreger først og fremmest, at bondefrihed og *Lazen*-frihed i datiden ikke stod langt fra hinanden, men kunne opfattes som identiske størrelser,¹⁴⁰ således som også Th. Mayer hævdede for det frankiske rige. Den indvending i forbindelse med vikerne, at tankegangen i Wessex-rijet skulle have influeret traktatens sprog og ideologi, ligger lige for. På den anden side ville kilden næppe betjene sig af det nordiske ord *liesing* med mindre det dækkede over realiteter i Guthrums rige. Iøvrigt bekræftes tilstedeværelsen af *liesing'en* i forbindelse med vikingekolonisationen i Danelagen af stednavnematerialet der.¹⁴¹

I Wessex og i Guthrums rige giver Th. Mayers opfattelse altså god mening, og ved en fremtidig debat omkring de frie mænd og *Lazen*, der sad som *Königszinser* på fiskaljord under konge, kirke og adel, må denne kendsgerning i hvert fald holdes for øje.

Det samfund og de spørgsmål, vi har diskuteret i det forudgående, indgår i en debat, som i allerhøjeste grad også vedkommer forskningen i ældre dansk histo-

¹³⁴ H. P. R. Finberg i *The Agrarian History of England and Wales* vol. I-II, 1972, s. 440, 447, 450 ff., 474; Davis, ed. cit., s. XLVI f.; sm. i *Transactions of the Royal Historical Society* 5. ser. V, s. 33 ff.

¹³⁵ Finberg, sst., s. 451 ff.; Kristensen, anf. arb., s. 62 note 142.

¹³⁶ Jf. H. Brunner, *Deutsche Rechtsgeschichte* I (2. Aufl.), 1906, s. 134.

¹³⁷ Finberg, anf. arb., s. 441.

¹³⁸ Finberg, anf. arb., s. 473 ff., 517 ff.; Davis i *Transactions of the Royal Historical Society* 5. ser. V, s. 33 ff.; Kristensen, anf. arb., s. 62. Jf. F. Liebermann, *Die Gesetze der Angelsachsen* I, 1903, s. 126 f.; sst., II, artikel: *thegn* og artikel: *Hufe* (12e).

¹³⁹ I Wessex-lovene kendes imidlertid også en mellemgruppe med 600 sh. i *wergeld*, der på Ines tid repræsenterede Waliseren med en besiddelse af samme størrelse som *thegn'en*, 5 *hides*, se Finberg i anf. arb., s. 450. Jf. Kristensen, anf. arb., s. 65–68.

¹⁴⁰ Jf. ligestillingen af *mansi ingenuiles* og *lediles* i 997, hvor Otto den III skænker sin tro mand Siggo *unum mansum genuilem qui Teutonica lingua lazeshuova dicitur* (Staab, anf. arb., s. 352).

¹⁴¹ Finberg, anf. arb., s. 474; jf. Kristensen, s. 62 note 142.

rie. For udforskningen af vikingetid og før-vikingetid i Norden har samfunds-teorier og begrebsrammer formuleret ud fra et overvejende vest-europæisk materiale altid spillet en afgørende rolle, og forestillinger med rod i *Gemeinfreie*-læren og dens mange forgreninger er vel næppe helt og holdent udryddet, heller ikke her i landet. En stillingtagen til den europæiske debat er nødvendig af flere grunde. For det første, fordi det ikke er muligt for tiden forud for dansk middelalder på grundlag af det meget sparsomme og overvejende ikke-skriftlige kildemateriale at opstille selvstændige og uafhængige teser om det gammeldanske samfund og dets organisation. Skal vi gøre os håb om at sætte vore få levn fra fortiden, filologiske og arkæologiske fund, ind i en meningsfyldt sammenhæng, kommer vi ikke udenom at relatere det til de forskningsresultater, der foreligger fra det øvrige Vesteuropa. Men dernæst fordi vi og vor fortid nu engang hører hjemme i en større og fælles europæisk sammenhæng. Samfundsorganisationen i Danmark og det øvrige Norden har ikke været identisk hverken med den frankiske eller angelsaksiske, men dansk rune- og stednavneterminologi, såvel som de fra middelalderen kendte institutioner, ledingsvæsen, den kongelige hird, syssel- og herredsinddeling, landsbyen m.v., viser med al tydelighed, at denne organisation i sine grundtræk har været beslægtet med det system, der møder os ude i Europa.

Summary

FREE PEASANTS IN EARLY EUROPEAN MIDDLE AGES:
FREEHOLDERS, FREEDMEN OR WHAT?

The paper will be published in English elsewhere.